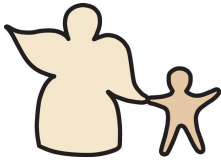

Reformation og Renæssance - individet i centrum

Torslunde altertavle, 1561

Folkekirkenes Skoletjeneste i Frederikssund provsti
www.bornogengle.dk
2006

Folkekirkens Skoletjeneste i Frederikssund provsti - et samarbejde mellem skole og kirke.

Vi har hermed fornøjelsen af at kunne præsentere undervisningsmaterialet ”Reformation og Renæssance – individet i centrum” fra Folkekirkens Skoletjeneste i Frederikssund provsti. Materialet har sit primære fokus på reformationen og arbejdet med Eric Tills film om Martin Luther. Materialet henvender sig til folkeskolens ældre klassetrin.

Folkekirkens Skoletjeneste i Frederikssund provsti har til formål at fremme samarbejdet mellem skolerne og folkekirken i Frederikssund provsti.

Skoletjenesten skal styrke kontakten mellem skolerne og de lokale kirker gennem tværfaglige projektforsøg, kortere og længere undervisningsforløb, fællesarrangementer for provstiets skoler m.v.

Skoletjenesten kan afholde kurser for skolens lærere og kirkens præster og sognemedhjælpere. Endvidere kan skoletjenesten etablere og virke som idébank for kristendomsfaget i skolen.

Arbejdet foregår på folkeskolens præmisser og er målrettet mod alle elever, uanset kulturel eller religiøs baggrund. Folkekirkens skoletjeneste giver eleverne mulighed for at blive bevidste om den kristne kulturbaggrund, der er en vigtig del af det danske samfund.

For yderligere information om Folkekirkens Skoletjeneste i Frederikssund provsti se:

www.bornogengle.dk

- Her kan du bl.a. finde kontaktoplysninger, samt få information om kommende tilbud fra Folkekirkens Skoletjeneste.

Rigtig god læse- og arbejdslyst!

Med venlig hilsen fra Skoletjenestens konsulenter

Sonja Nielsen & Jesper Jørgensen

Indholdsfortegnelse:

1.	Indledning	4
2.	Kort baggrund om renæssancen	5
3.	Baggrunden for reformationen	11
4.	Martin Luther	13
4.1	Teseopslaget på kirkedøren i Wittenberg	15
4.2	Forskellige citater af Luther	17
4.3	Reformationens udbredelse	18
4.4	Reformationen i Danmark	19
5.	Besøg i den lokale kirke	23
6.	Billedet fra Torslunde Alter (1561) – herunder overhead	27
7.	Lutherfilmen – et undervisningsmateriale	29
Bilag	Undervisningsmateriale til Eric Tills: ”Luther” fra DFI	30

1. Indledning.

I anledning af ”renæssanceåret” 2006 kan vi hermed tilbyde et undervisningsmateriale, som fokuserer på tiden op til og under reformationen med udgangspunkt i projektarbejde i forbindelse med Eric Tills film om Luther fra 2003.

Materialet belyser, hvorledes renæssancen var en periode, hvor der skete grundlæggende ændringer i samfundet. Nogle af de nye tanker betød, at individet kom i centrum på en helt anden måde end tidligere.

I den sammenhæng ser vi på, hvordan reformationen også var med til at sætte fokus på individet, idet en af Luthers hovedtanker var, at det enkelte menneske selv skulle kunne læse i Bibelen på sit modersmål i stedet for at høre den oplæst på latin.

Materialet har således sit egentlige fokus på Eric Tills film om Martin Luther og arbejdet i forbindelse med denne.

Materialet indledes af en kort introduktion til renæssancen for at sætte reformationen ind i en kulturhistorisk kontekst.

Herefter følger et baggrundsafsnit om reformationen og som optakt til et besøg i den lokale kirke følger et afsnit, hvor vi ser nærmere på kirkerummets og gudstjenestens ændringer i forbindelse med reformationen.

Endelig har vi fornøjelsen af at kunne videreformidle det fremragende undervisningsmateriale, som Det Danske Filminstitut har udviklet i forbindelse med Luther-filmen. Materialet om filmen, som er det egentlige fokus for dette projekt, kan frit downloades på nettet, men vi har for nemheds skyld valgt at vedlægge det direkte som bilag til dette materiale for at spare deltagerne for ”bøvlet” med at fremskaffe det via henvisning til et link.

Den overordnede tanke med dette materiale er, at man frit kan Zappe mellem de forskellige opgaver og forslag som gives og tilpasse dem efter såvel eget som elevernes temperament. Det kan dog være en god idé at læse hele materialet igennem før man lægger sig fast på en form, da de forskellige led med fordel kan supplere hinanden.

Der skulle på denne måde være lagt op til et tværfagligt forløb, hvor eleverne kan få rig lejlighed til og mulighed for at fordybe sig i perioden på forskellige måder og forhåbentlig blive klogere på perioden og dens tanker og strømninger.

Materialet henvender sig således til en lang række fag, eksempelvis fagene kristendomskundskab, historie, dansk og samfundskundskab kan med fordel indgå.

Rigtig god læse- og arbejdslyst!

Folkekirkens Skoletjeneste i Frederikssund provsti

Sonja Nielsen & Jesper Jørgensen

2. Kort baggrund om renæssancen.

Indledning.

Reformation og renæssance er to sider af samme sag, de er begge udtryk for en brydningstid, der markerer overgangen fra en tilstand til en anden - eller med andre ord: overgangen til en ny verdensopfattelse.

Det følgende introduktionsafsnit til renæssancen er ikke tænkt som en uddybende gennemgang af renæssancen, men skal nærmere ses som en mulighed for at få et overordnet overblik over nogle af de mange strømninger, som tiden og begrebet rummer.

Afsnittet skal således ses som baggrundsstof for den periode som reformationen falder i og er et produkt af, for på denne måde i kombination med det efterfølgende afsnit om reformationen at skabe et "samlet hele" før det egentlige fokus rettes mod Eric Tills film om Martin Luther.

Renæssancen – en kort introduktion.

Begrebet renæssance kan være en kompleks størrelse at skulle definere. Man hører undertiden udtrykket "at noget har fået *en renæssance*", eksempelvis at moden fra 80'erne er kommet igen, hvilket jo egentlig ikke føles specielt fornyende. Og man kan mene, at hvis man ydermere selv er "barn" af 80'erne, så kan det måske ligefrem få en til at føle sig gammel og outdated på trods af at man endnu er relativt ung...

Et andet eksempel på, hvordan begrebet sniger sig ind i sproget kender vi fra udtrykket: "at nogen er et rigtigt *renæssancemenneske*", som hentyder til, at vedkommende er en livsnydende, skønhedselskende og moralsk frigjort mennesketype.

Men hvad dækker begrebet *renæssance* egentlig over? Hvor stammer det fra og hvilke følger og reaktioner har det medført? Det er nogle af de spørgsmål, som der skal ses nærmere på i det følgende.

Ordet "renæssance" kommer af det franske ord "renaissance", der betyder *genfødsel*. Dette er jo i fin overensstemmelse med ovenstående eksempel, hvor moden fra 80'erne "genfødes" 20 år senere og det er da også denne overførsel af tidligere tiders idealer til en ny tid, der er essensen af renæssancebegrebet; man genbruger så at sige noget gammelt på en ny måde.

Man skelner således undertiden mellem at benytte begrebet "renæssance" som et regulært *periodebegreb*, der beskriver den periode i europæisk historie, der strækker sig fra ca. 1350 til 1650 og som *kulturbegreb*, hvor det er af nyere dato, men alligevel udtrykker mange renæssanceforfattere- og menneskers selvforståelse eller med andre ord, den intellektuelle bevægelse, som de var del af.

Renæssancen betegner på denne måde samlet set overgangen fra den mørke middelalder til den moderne verden og den kulturopløstring som perioden er udtryk for. Begrebets kompleksitet understreges dog af, at det dækker over nye strømninger indenfor stort set alle områder, hvad enten vi taler om videnskab, filosofi, samfund, litteratur, kunst, arkitektur etc.

I det følgende skal vi se nærmere på nogle af de begivenheder og tanker, som har betydning for dette projekt, der primært fokuserer på en tråd i renæssanceperioden, nemlig reformationen.

Renæssancebevægelsen havde sit udspring i Italien, hvor renæssancen – på italiensk *rinàscita* – blev betragtet som en genfødsel af den klassiske oldtids menneskesyn, tænkning og kunst.

I det 14. århundredes Italien var den centrale styring med byerne opløst, paverne sad i Avignon i Sydfrankrig og kejseren havde samtidig mistet grebet om Norditalien.

Dette medførte, at de italienske bystater, med Firenze som ”åndscentrum”, pga. deres beliggenhed for transithandel med Byzans og det nære østen, genopdagede den klassiske græske litteratur og dermed også den klassiske kultur.

Gennem bystaternes øgede velstand stod samfundene overfor en kulturel opblomstring, der ikke var afhængig af kirkerne, som det havde været tilfældet i middelalderen, men nu var kendetegnet af at have byadelen og den velhavende borgerstand som beskyttere.

Der skete hermed samtidig en forskydning fra en religiøs orientering i samfundet til en mere æstetisk orientering med individet i centrum og der opstod en rig kultur omkring specielt kunst og arkitektur med rødder i antikkens klassiske skønhedsideal.

Det enkelte menneske begyndte således at tænke friere – hvilket gjorde sig gældende indenfor såvel kunst, litteratur som arkitektur, hvor man tilstræbte de oldgræske idealer om veltalenhed, harmoni og symmetri.

Renæssancen prægedes af troen på ”det fuldkomne” menneske, et handlingsmenneske med hele tidens dannelse, ønsket om fri tænkning og forskning, kravet om ret til at kritisere bestående samfundsformer, efterligning af græsk og latinsk litteratur, alt i modsætning til middelalderens præste- og adelsvælde og båret af stor begejstring for oldtidens idealer.

Denne frigørelse fra middelalderteologien – det middelalderlige helhedsorienterede verdensbillede – førte til at humanismen opstod: allerede i 1300-tallets Italien møder vi det første rigtige eksempel på en humanist, nemlig digteren og filologen Petrarca (1304-1374), der hverken var hæmmet af ridderlige, klerkelige eller borgerlige fordomme, men som til gengæld var draget af den klassiske litteraturs rent menneskelige og æstetiske værdier. Petrarca var således selv altid på jagt efter gamle manuskripter fra oldtiden, som han stødte op i klostre og lignende, hvor han kom frem.

Udover italienernes ”genfund” af den klassiske arv gennem handelen i Byzans og østen, havde korstogene også deres del af æren for at teksterne blev genopdaget, idet de i deres møde med den arabiske og græske kultur bragte oldgræske tekster og bøger med sig hjem til Europa.

I forlængelse af dette kan det tilføjes, at de gamle tekster fra oldtiden havde været glemt i middelalderens ”mørke” århundreder – til dels med vilje, fordi de ikke harmonerede med den teologi og det verdenssyn, som var gældende fra pavemagtens side.

Gennem de antikke tekster genfødtes den antikke kultur så at sige i samtiden. Det, antikken tilskyndede til frigørelse fra, var først og fremmest kirken, middelalderens stærkeste åndsmagt, som lærte mennesket at mistro sig selv og alt jordisk.

I humanismen og renæssancetænkningen finder man en tillid til mennesket som fornuftsvæsen og en tro på at kunne beherske naturen. Hermed ikke sagt, at man mistede sin religiøse tro på kristendommen, men udgangspunktet blev ændret: man søgte nu tilbage ”til kilderne” (”ad fontes”) direkte og forsøgte at tolke dem i en ”human ånd”, det vil sige i en ånd der ikke strider med fornuften.

Et eksempel på en sådan ”bibelhumanist” er Erasmus af Rotterdam (1466-1536), hvis tolkning af kristendommen blev til en morallære, som han mente, at mennesket havde medfødt anlæg for at leve op til.

Gennem genopdagelsen af de antikke tænkere fandt man også i videnskaben en ny og erfaringsbaseret metode – eksempelvis hos Leonardo da Vinci, samt senere et nyt og mere erfaringsbegrunder verdensbillede, som vendte op og ned på menneskets rolle i universet:

Gennem den nye videnskabelige metode og tidens mange opdagelsesrejser blev opfattelsen af, hvordan verden og universet så ud ændret drastisk i disse år.

Kort ridset op var det verdensbillede, der rådede fra historisk tid til det 16. århundrede, karakteriseret ved, at "verden" var menneskets hjem. Forestillingen var, at jordskiven hvilede på store piller, der stod fast ned i urdybet og henover jordskiven var himmelhvælvingen spændt med stjerner, sol og måne.

Over himmelhvælvingen boede Gud og nede i dybet herskede djævelen. Jorden befandt sig således som en skive midt mellem det absolut gode og det absolut onde. Her hørte mennesket hjemme i en verden, hvor det var centrum for Guds og djævelens højeste opmærksomhed.

Med renæssancens videnskabelige landvindinger i det 16. og 17. århundrede vendes dette verdensbillede bogstavelig talt på hovedet. De vigtigste navne i denne forbindelse er Nikolaus Kopernikus (1473-1543) og Galileo Galilei (1564-1642).

Kopernikus ændrede således verdensbilledet fra at være "geocentrisk" til at være "heliocentrisk". Kopernikus idé om, at solen og ikke jorden var universets centrum, udgjorde, sammen med Brunos idé om at universet var uendeligt og Galileis forståelse af, at man, ved at indskrænke sig til at beskrive målelige træk ved fænomenerne, kan opstille eksakte naturlove, en kæmpetrussel mod det eksisterende verdensbillede: Ved at centrum var flyttet ud til solen mistede mennesket åndeligt talt sit hjem og sin betydning og blev efterladt i et "tomrum".

Kirken mistede naturligvis en stor del af sin magt i forlængelse af dette nye verdensbillede – oplevelsen af situationen var, at man i årevis havde udtalt sig skråsikkert om noget, man dybest set ikke vidste noget om og man stod nu overfor en ny udfordring: *individualismen*.

Forudsætningerne for den individualisme eller "*individets fødsel*" som renæssancen også er udtryk for var således grundlagt. Udfordringen efter Kopernikus og Galileis bevægelse fra det gamle verdensbillede til det moderne beskriver Frederich Nietzsche (1844-1900) meget præcist i følgende passage:

Efter Kopernikus rullede mennesket fra centrum og ud i det ubekendte X. Modernitetens grundproblem er nemlig, at mennesket – efter at være trillet ud af centrum – er endt i vilkårlighed. I det gamle verdensbillede havde mennesket ikke selv sat sig i centrum. Dér befandt det sig ifølge guddommelig bestemmelse. Konsekvenserne af at være trillet ud af centrum (nemlig vilkårligheden, betydningsløsheden, den manglende eksistentielle tyngde) kan mennesket imidlertid ikke leve med. Derfor skulle og måtte det givne vilkår, betydningen og tyngden atter erhverves. Blot altså nu på et helt nyt grundlag: det, som før "objektivt" var givet som en selvfølgelighed, måtte nu subjektivt erhverves. Efter at være slynget ud af centrum i det ubekendte, skabte mennesket sig sit eget centrum. Tidligere levede mennesket i centrum. Nu gjorde det sig selv til centrum.

I middelalderen havde den store udfordring været at tænke Aristoteles naturvidenskabelige og fornuftsbestemte metode ind i det helhedsorienterede og trosbaserede verdensbillede.

Udfordringen i det nye fokus på "individet i det uendelige skaberværk", som opstod i renæssancen, udmøntede sig i endnu en "renæssance" på dette område, idet man indenfor filosofien brød med senmiddelalderens helhedsorienterede tankesystemer, hvor man med held havde fået inkorporeret den "farlige" filosof Aristoteles. ("Farlig" – fordi han søgte at forklare skaberværket via fornuften).

Løsningen fandt man i en nyplatonisk tankegang, hvor Platons skelnen mellem sjæl og legeme – og specielt tanken om den udødelige sjæl kunne forenes med et religiøst verdensbillede, der omfangsmæssigt var af uendelige dimensioner. Denne fokusering på erkendelsen af det enkelte menneskes udødelige sjæl, kunne jo i lighed med andre teologiske opfattelser ikke bevises rationelt, men måtte bero på en antagelse eller slet og ret på ”tro”.

(Denne skelnen mellem de såkaldte ”begrebsrealister” (Aristoteles) og ”nominalister” (Platon) kan man eksempelvis følge som et hovedtema i filmen ”Rosens navn”, der bygger på Umberto Ecos bog af samme navn).

Herudover var kirkens magt også truet på mange andre fronter: den empiriske/fornuftsbaseerede forskning vandt frem på bekostning af tro og overtro, ligesom samfundsmæssige teorier om individets ret fremkom, eksempelvis Machiavellis skrift ”Fyrsten”, der taler om den kyniske nyttemoral.

Tanken om at gå direkte til kilden, ”ad fontes”, fik yderligere næring gennem Gutenbergs opfindelse af bogtrykkerkunsten, der på mange måder var en mediemæssig revolution på linje med vore dages Internet.

Som nævnt ovenfor, medførte det nye verdensbillede ikke en regulær afståen fra troen, men medførte til dels en ny fascination af det forunderlige i Guds skaberværk, der skabte nye overvejelser af etisk karakter i retning af, hvordan mennesket havde pligt til at sætte sig ind i det ”Gudsskabte” for at opretholde paradiset på jorden og opnå sin egen frelse (jævnfør Erasmus af Rotterdams humanistiske idéer om moral).

Forskellige reformtanker opstod og med udgangspunkt i Luthers protestantiske reformation befinder mennesket i denne nye verdensorden sig nu således umiddelbart ”ansigt til ansigt” med Gud. Luther bryder med den middelalderlige idé om en gudsstat. Det enkelte menneske bliver religiøst myndigt og frigør sig fra den hierarkiske og autoritære kirke. Frelse formidles ikke via præsteembede og kirkeinstitution, men er direkte tilgængelig for det enkelte menneske gennem Guds ord.

- *Man kan i denne forbindelse spørge sig selv om, hvorvidt renæssancens fokus på individualismen også har sat sig sine spor i det kristne fællesskab og om det dybest set er foreneligt med dette?*

Renæssancen havde som nævnt sit udspring i Italien med foregangsbyer som eksempelvis Firenze, hvis arkitektur og kunstsatte vidner om periodens enorme inspiration fra antikken, men spredte sig i de følgende århundreder, som ringe i vandet, til resten af Europa, hvor bølgen har mange forskellige udtryk.

Indenfor litteraturen var de vigtigste forløbere for renæssancen, udover den allerede nævnte Petrarca, således; Dante, hvis *Guddommelige Komædie* siden har haft enorm indflydelse på litteraturen, Boccaccio, hvis *Decameron* ligeledes har skabt skole og fra England kan man fremhæve Chaucer, hvis *Canterbury Tales* ligeledes har haft stor indflydelse siden hen.

I renæssancen blev Aristoteles *Poetik* (”*Om Digtekunsten*”) atter digternes lærebog og arven fra antikken spredte sig til hele Europa: romangenren fødtes med Cervantes *Don Quijote* i Spanien og i Frankrig ”opfandt” Montaigne *essay*-genren, som satte en tyk streg under den røde tråd i renæssancen - ”*individets fødsel*” – ved virkelig at være et instrument til formidling af den enkeltes ret til at tænke og mene noget selv. I England er den ypperste repræsentant for perioden selvsagt Shakespeare, hvis skuespil er gennemsyret af antikkens stil, litteratur og tankegods.

I Danmark er det først med Anders Arrebos *Hexaëmeron* i det 17. århundrede, at der skabes stor renæssancedigtning på dansk. I dette store epos over verdens skabelse finder man således renæssancens karakteristiske efterligning og tilstræbelse af græsk og latinsk lyrik, formidlet i en ophøjet retorisk stil, med billeder fra klassisk mytologi.

I forlængelse af den litterære opblomstring søgte man i renæssancen også at genskabe det antikke drama, hvilket i det 16. århundrede førte til den store operas opståen: Musikken fra antikken var gået tabt og resultatet af tidens bestræbelser på at skabe harmoni, vellyd og klare proportioner var således denne nye genre.

Indenfor arkitekturen indførte man i renæssancen det antikke bygningssystem, som var direkte inspireret af udgravninger af græske og romerske bygninger. Perioden er således karakteriseret af harmoni og rette linier, der eksempelvis markeres og fremhæves af søjler og karyatider, samt af gesimser og trappepodier. Herudover er en af renæssancens helt store ting genopdagelsen af kunsten af at bygge en kuppel – bedste eksempel på dette er kuplen over Peterskirken i Rom af Michelangelo.

Maler- og billedkunsten blomstrer også voldsomt op i renæssancen og er et stort kapitel for sig. Her skal der derfor blot nævnes nogle af de vigtigste navne og karakteristika:

Renæssancens kunst forudsatte et stort kendskab til arven fra antikken, samt fortrolighed med Bibelen. Man sammenflettede i kunsten rask væk symboler og allegorier over emner fra mytologien, helgenlegenderne og den verdslige historie. Man eksperimenterede med formen og ”pyramidekompositionen” er karakteristisk for perioden, Desuden eksperimenterede man med lys/skygge-effekt, samt anatomisk korrekt gengivelse af mennesker og dyr. Perioden spænder fra detaljestudier til storladne helhedskompositioner.

Blandt renæssancens vigtigste kunstnere kan man således nævne: Massacio, Botticelli, Donatello, Leonardo da Vinci, Michelangelo, Raffael og Tizian. Udenfor Italien kan man fremhæve: Albrecht Dürer, Pieter Bruegel d. Ældre og El Greco.

Når man tænker på renæssancen i Danmark plejer man normalt at sige, at den er placeret fra ca. 1500-1650 og tanken falder hurtigt på Christian d. 4.s karakteristiske byggeri, eksempelvis Rosenborg Slot, som er bygget efter nederlandsk renæssancestil og man kunne i denne sammenhæng også fremhæve de mange flotte og kunstfærdige altertavler fra perioden, - som typisk er blevet ”sponseret” af den byggeglade konge, – billedskærerarbejdet er således også karakteristisk for renæssancen.

Herudover kendes renæssancemaleriet i Danmark primært fra kirkernes kalkmalerier, hvor de middelalderlige ”tegnenserier” erstattes af ”rankeværk” og motiver, der er inspireret af Christian d. III's Bibel (se s.21) – helgenfigurerne blev erstattet af profeter og våbenskjolde blev placeret centralt undertiden i form af anefriser.

Et yderligere oplagt eksempel på en fremtrædende og karakteristisk renæssancefigur fra Danmark er naturligvis videnskabsmanden, Tycho Brahe, der bl.a. kendes for sine astronomiske opdagelser.

Lokalt kan vi pege på Slangerup kirke som en udpræget renæssancekirke, hvor også en af vores store salmedigtere har været præst, nemlig Thomas Kingo.

Kingos salmedigtning er udtryk for det man undertiden kalder for ”senrenæssance”, men som oftest benævnes barok, der er kendetegnet ved sin kunstfærdige strukturelle opbygning, samt pompøse billedsprog, der eksempelvis er bygget op efter et harmonisk, antitetisk mønster, som det er gældende i salmen ”Sorrige og glæde de vandre til hobe”.

Forslag til spørgsmål i forbindelse med dette afsnit:

Som nævnt i indledningen til dette afsnit, er begrebet renæssance blevet noget udvandet siden det opstod og bruges i dag rask væk om alle gamle idéer og ”sager”, der genfødes i en ny tid.

- Kan I finde eksempler fra jeres hverdag på, at noget har fået en renæssance?

Da Kopernikus opdagede, at solen og ikke jorden var universets centrum, vendte han komplet op og ned på verdensbilledet. Dette har givet anledning til et fast udtryk, som hedder ”en kopernikansk vending”, hvilket vil sige, at man holdningsmæssigt ”vender på en tallerken” 180 grader.

- Kan I komme i tanker om andre ”kopernikanske vendinger”?

Kort om renæssancen

(kilde Sfinx, 29. årg., 2006, nr. 3)

Begrebet renæssance stammer fra det franske ord renaissance, hvilket vil sige genfødsel. Renæssancen udfolder sig forskudt i europæiske lande, men i Italien betegner det perioden fra 1300-tallet til omkring 1530. I Danmark placerer man den normalt omkring 1500 til 1650.

Som epoke er renæssancen kendetegnet ved:

- En stærk inspiration fra antikken i reaktion mod middelalderen.
- Voksende interesse for antikkens ikke-kristne kunst og filosofi.
- At litteratur, sprog og poesi bliver retorisk, hvilket vil sige bevidst om sine egne virkemidler, og om hvordan de kan virke mere slagkraftige.
- Voksende optagethed af det enkelte menneskes position i samfundet og dets evne til at tilegne sig lærdom.
- At billedkunsten tilstræber realisme og anvender centralperspektivet. Sidstnævnte gør det muligt at skildre rum og genstande præcist og helstøbt, set ud fra én central synsvinkel.
- At historie og statsræson – altså overvejelser om hvordan staten ledes mest fornuftigt – bruges til at vejlede fyrster og politikere.
- Et opgør med den katolske kirke. Mennesket står umiddelbart overfor Gud uden om præst og kirke (protestantisme).

Eksempler på renæssancens kunst.

Herover: Gutenbergs Bibel

”Chr. 4.” - Altertavle fra Hammer kirke

Raffael: Skolen i Athen.

3. Baggrunden for reformationen

I dag findes der et utal af forskellige kirker og kirkeretninger i hele verden og det kan nogle gange være svært at tro, det er den samme religion, det handler om, fordi måden man holder gudstjeneste på og den måde præster og kirke ser ud på kan være utrolig forskellig.

Det der binder de forskellige retninger sammen er, som udgangspunkt, en tro på, at Jesus Kristus er Guds søn og at han levede, døde og opstod fra de døde, for vores synders skyld og for at forsone Gud med os.

Men det er stort set også det eneste, der samler de mange forskellige retninger; katolikker, protestanter, baptister, reformerte etc., der findes rundt om i verdenen. Kirkerne er også mange steder meget lokalt præget efter landets øvrige traditioner og skikke.

For at forstå Luther og reformationen er det vigtigt at gøre sig klart, at man på Luthers tid slet ikke havde den variation af forskellige kirkeretninger, der findes i dag. Dengang var den katolske kirke, som vi stadig kender i dag og som er den største kristne trosretning, den altdominerende.

Den katolske kirke havde/har paven (lat. pappa: fader) som en meget magtfuld leder. Paven blev og bliver betragtet som Jesu tætteste discipel Peters efterfølger og som Jesu stedfortræder på jorden. Paven og hans medarbejdere, kardinalerne, bestemte og udformede de retningslinier for tro og fromhedsliv, som alle borgere, munke, nonner og præster skulle overholde. Hvis man forbrød sig mod de retningslinier kunne man i værste fald risikere at blive udstødt af kirken, en meget alvorlig straf fordi man dengang slet ikke kunne forestille sig et liv uden for kirken og troen.

I 1536 overgik Danmark officielt fra katolicisme til protestantisme og vi prøver i det følgende at spole tiden tilbage til årene før overgangen for at se på hvordan forholdet til kirken og troen var dengang.

Det centrale i den middelalderlige gudsopfattelse var billedet af Gud som den straffende Gud og den vrede dommer. Baggrunden for denne opfattelse skyldes bl.a. de store pestepidemier, der havde hærget over Europa og lagt hele byer og landområder øde. Man opfattede pesten som Guds straf over et ugudeligt og fordærvet folk og kirken kom i høj grad til at spille rollen som den der skulle forsone Gud og tilbyde folk Guds tilgivelse.

Folk kunne opnå tilgivelse på forskellig vis, først og fremmest ved at komme til gudstjeneste eller messe som det kaldes i den katolske kirke. Her fik folk del i det guddommelige gennem brødet og vinen, der ved præstens indvielsesord blev forvandlet til Jesu legeme og blod. I skriftestolen mødte folk personligt kirken og præsterne, her skulle alle synder bekendes for at man kunne modtage tilgivelsen. Man kunne blive pålagt forskellige bodstraffe, d.v.s. man påtog sig en eller anden form for frivillig straf for at undgå at havne i skærsilden, som var et frygteligt pinested, hvor alle undtagen helgener, der var særlig kristne mennesker, havnede efter døden. I skærsilden blev man pint og plaget for alle de ting, man ikke havde nået at søge tilgivelse for i livet. Kirken kunne tilbyde folk at afkorte opholdet i skærsilden – give aflad blev det kaldt.

Afladen udviklede sig til en hel industri for kirken, fordi den oftest tog sig betalt for den. For at opnå aflad kunne folk f.eks. købe afladsbreve, deltage i valfartsrejser og relikviedyrkelse (lat. relikvie: efterladenskaber) det kunne være knogler, tøj og andet fra helgenerne eller disciplene. Det kunne endda også være splinter fra Jesu kors, der var en meget populær relikvie. (I eftertiden har man sagt, at hvis det virkelig var rigtigt, at alle de splinter man betragtede som relikvier, var fra Jesu kors, så måtte han være blevet korsfæstet på en hel skov!). Ved at rejse hen og betragte disse relikvier kunne man opnå flere tusind års aflad i skærsilden.

Fordi man betragtede Gud og Jesus som strenge dommere fik helgener en stor betydning, f.eks. fik jomfru Maria, Jesu mor, rollen som den barmhjertige, der kunne gå i forbøn hos Jesus og Gud.

Hvis man i dag går ind og ser en typisk dansk middelalderkirke med kalkmalerier, vil man således stadig kunne se mange billeder af helgener og af Gud og Jesus som de strenge dommere - og djævelen, som den der prøver at lokke folk.

Samtidig med at afladshandelen voksede, havde den katolske kirke op mod reformationen udviklet sig i en uheldig retning hvor bureaukrati og magtmisbrug var blevet meget dominerende. På et tidspunkt resulterede det i, at der var flere paver på en gang, som ikke ville anerkende de andre paver og som bekrigede hinanden. Mange af paverne og kardinalerne levede i luksus og overflod og overholdt ikke kirkens regler om fromhed og cølibat.

Så man kan sige, at på Luthers tid frygtede folk kirken men mange havde det også svært med at blive ved med at se kirken som en autoritet i samfundet. Kirken og dens repræsentanter var ikke længere gode rollemodeller for folk, for at sige det på nudansk. Tiden var derfor på mange måder moden til den kritik som Luther fremkom med.

Det hører dog med til billedet, at efter reformationen havde slået igennem, gennemførte den katolske kirke et stort arbejde med at rydde op i mange af de forhold, som Luther havde kritiseret. På Konkiliet (kirkemødet) i byen Trient 1545-1563 strammede Man eksempelvis op på den katolske kirkes lære og fremlagde og begrundede, hvad der var sand katolicisme.

Anderledes end lutheranernes princip om bibelen som eneste troskilde og autoritet, bestemte konciliet i Trient, at der var to officielle troskilder, bibelen som kun måtte fortolkes af paven og hans mænd. Og på samme niveau som bibelen var traditionen d.v.s. paveudtalelser og helgenberetninger. Den katolske kirke anerkendte ikke den lutherske kirkelære på kirkemødet i Trient.

I dag er den katolske kirkes forhold til lutherdommen og andre kirkelige retninger mere afslappet. Man anerkender, at ikke katolske mennesker, som tror på Kristus og som er døbt på rette vis, "står i et vist, men dog ufuldkomment forhold til den katolske kirke".

Den katolske kirke fastholder at paveembedet er uopgiveligt.

4. Martin Luther

Reformationens omdrejningspunkt var personen Martin Luther og derfor er det på sin plads med en gennemgang af hans liv og samtid.

Martin Luther blev født i 1483 i byen Eisleben i Tyskland. Hans familie havde arbejdet hårdt og var blevet velstående ved udgravning af kobber, hverken Luthers far eller mor var specielt religiøse. P.g.a. familiens rimelige velståenhed blev det besluttet at Martin skulle læse og uddanne sig. 13 år gammel blev han sendt på latinskole i Magdeburg og i 1501 begyndte Martin at studere ved universitet i Erfurt.

Mange af universiteterne i Europa var påvirket af den nye bevægelse – humanismen – hvor det individuelle frem for det kollektive menneske kom i centrum - man begyndte derfor at fokusere på menneskets individuelle værdi og særpræg.

På universitetet i Erfurt skulle Luther derfor lære at skrive, tale og udtrykke sig på den rigtige måde i et særligt grundkursus inden han skulle i gang med jurastudiet.

Det var Luthers far, der havde bestemt, at Luther skulle læse jura, fordi han mente, der var fremtid i det fag – både økonomisk og samfundsmæssigt. Det var dog ikke længe Luther nåede at studere jura, fordi han havde den berømte ”tordenvejrsoplevelse”:

En dag på vej hjem blev Luther overrasket af et voldsomt tordenvejr, lynet slog ned tæt ved ham og kastede ham til jorden. Fra barn af var Luther vant til at frygte djævelen og det onde og på den tid var tanken om at dø pludselig og uforberedt, det værste man overhovedet kunne forestille sig, fordi man som katolik skulle nå at skrifte og få den sidste olie. I sin dødsangst skreg Luther derfor: ”Hjælp hellige Anna, jeg vil være munk”. Det var ikke så mærkeligt, at Luther ikke bad til Jesus eller Gud, for dengang bad man til helgener. Hver helgen havde sit speciale, tandpine, dårlig høst etc. Og den hellige Anna, jomfru Marias mor, var netop beskytter i uvejre.

Luther blev reddet gennem uvejret og glemte ikke sit løfte til den hellige Anna, få dage efter tordenvejrsoplevelsen henvendte han sig til Augustinereremitternes orden i Erfurt og bad om at blive optaget som munk, det var i 1505.

Grunden til at Luther valgte netop Augustinereremitternes orden var, at de var kendt for at lægge meget vægt på teologiske studier, samt at de havde en streng disciplin og de enkelte munke måtte ikke eje noget.

Året efter sin optagelse aflagde Luther de afgørende munkeløfter om, at han til sin død ville rette sig efter munkeordenens regler og at ville leve i fattigdom og lydighed mod de overordnede.

De strenge regler i klosteret skulle være med til at vække Guds glæde, når man overholdt reglerne gjorde man gode gerninger og kunne forvente løn fra Gud. Luther anstrengte sig meget for at overholde alle regler til punkt og prikke men han gjorde sig hele tiden tanker og tvivl omkring det han gjorde nu var godt nok. Han følte sig ikke sikker på, at han vakte Guds glæde og syntes det var som om at satan hele tiden lå på lur efter ham. Det store spørgsmål, som Luther blev ved at kredse om, var ”Hvordan får jeg en nådig Gud?”

På trods af sine spekulationer og tvivlstanker gjorde Luther karriere inden for det kirkelige og i 1507 blev han ordineret til præst og kort efter præsteindvielsen begyndte han det egentlige teologiske studium. Luther havde gode evner for teologien og han underviste i moralfilosofi ved et lektorat i Wittenberg.

Den humanistiske indflydelse gjorde sig også gældende på det teologiske studium og et ”slogan” for humanismen var ”tilbage til kilderne”. Før i tiden havde man bare læst de gamle latinske

oversættelser af bibelen, når man skulle studere den, men nu begyndte man at læse de originale tekster på oldgræsk og hebraisk. Det samme gør man i øvrigt i dag når man læser teologi, men ikke helt så meget som på Luthers tid! Det vigtige ved at læse teksterne på originalsproget var, at man kunne begynde at forske i om de var korrekt oversat og fortolket.

I 1512 kun 28 år gammel blev Luther professor i teologi, men på trods af hans hurtige og strålende karriere havde Luther stadig store problemer med sin tro og sin angst for den dømmende og straffende Gud. Han havde lært at overholde klosterets regler og han vidste, at hvis han angrede sine synder og skriftede, så ville Gud tilgive ham. Men han tvivlede hele tiden på, om det nu var godt nok. Uanset hvor meget Luther anstrengte sig følte han ikke Guds kærlighed og tilgivelse, han oplevede at mennesket var optaget af sig selv – kroget ind i sig selv – og kun kunne udløse Guds straffende vrede.

Den reformatoriske opdagelse

Grundlaget for Luthers opgør med den bestående kirkeordning er først og fremmest et meget personligt opgør og har rod i hans opfattelse og tidens opfattelse af Gud som den strenge og straffende dommer.

En dag da Luther sad og studerede bibelen – Paulus brev til Romerne – kom han til at undre sig meget over udtrykket retfærdiggørelse, hvordan retfærdiggøres et menneske? Forstået på den måde, at hvordan frelses et menneske, hvordan bliver det sådan som Gud gerne vil have det? Indtil nu havde man regnet med, at Gud ville straffe de onde og belønne de gode mennesker.

Men nu kom Luther til at tænke på om det også kunne forstås på en anden måde. Pludselig forstod han, at mennesket ikke skal forsøge at klatre op til Gud og forsøge at gøre indtryk på ham med alle mulige regler og gode gerninger, for det kan mennesket ikke alligevel, fordi det er syndigt. (synd: ordet betyder egentlig adskillelse og er betegnelsen for, at mennesket efter syndefaldet i paradiset have lever adskilt fra Gud.)

Luther forstod nu, at Gud barmhjertigt og kærligt bøjer sig ned til mennesket og tilgiver det alt synd, Gud regner mennesket som retfærdigt selvom det slet ikke fortjener det. Hvorfor gør Gud det? Jo svarede Luther, det gør han pga. Jesus, fordi Jesus bragte forsoning mellem Gud og mennesker. Denne forsoning skænker Gud helt gratis til alle mennesker som en gave. Det er ikke en gave man kan tage selv, men den skænkes til dem, der tillidsfuldt tager imod gaven. Tro er derfor det samme som tillid, sagde Luther, tillid til, at man fra Gud kan vente sig alt godt, kærlighed og barmhjertighed. Mennesket blev altså ikke frelst af at overholde alle mulige regler og gøre gode gerninger, men ved at have tro og tillid til at Gud frelser.

Luther fik kort sagt vendt sit billede af den strenge og dømmende Gud til et billede af en kærlig og barmhjertig Gud. Men kan det så være lige meget med hvordan man opfører sig som menneske kan man måske spørge – hvis Gud alligevel altid er kærlig og barmhjertig? Nej, mente Luther, men når et menneske havde tro og tillid til Guds kærlighed, ville det også af sig selv gøre gode gerninger. Omdrejningspunktet var, at mennesket ikke selv skulle retfærdiggøre sig overfor Gud, men uforskyldt blev regnet for retfærdigt.

Fra nu af begyndte Luther at fremlægge sin nye opfattelse i sine undervisningstimer og i skrifter. Samtidig lagde han også op til en debat og kritik af, hvordan den katolske kirke havde bevæget sig langt væk fra opfattelsen af Gud som barmhjertig og lagde alt for meget vægt på paveembedet og biskopper og munke- og nonneordener.

4.1 Teseopslaget på kirkedøren i Wittenberg

En af de mest kendte ting Luther gjorde, var da han den 31. oktober 1517 hang en plakat op på kirkedøren til slotskirken i Wittenberg. På plakaten havde han skrevet 95 sætninger (teser). De opfordrede til en diskussion og debat af afladshandlen. (Afladshandelen er beskrevet i afsnittet om baggrunden for reformationen).

På baggrund af sin nye opfattelse af, at Gud kommer mennesket i møde, i stedet for omvendt, ville Luther gerne have et opgør med afladshandelen, fordi den netop var et forsøg på at formilde og forsone Gud, som slet ikke var nødvendigt.

Luthers teser blev lynhurtigt spredt ud over hele landet, det var et emne, som virkelig interesserede folk og i løbet af ganske kort tid blev Luther et kendt navn i hele Tyskland.

En af grundene til at Luthers ideer og senere også hans bøger kunne spredes så hurtigt, var den netop opfundne bogtrykkerkunst. Før bogtrykningen var bøger blevet skrevet i hånden og kunne ikke laves i særlig store oplag. Johann Gutenberg havde opfundet en maskine, der kunne støbe løse typer med bogstaver. Derved blev det muligt forholdsvis billigt og hurtigt at trykke store oplag af bøger og skrifter. På den tid var det en revolution inden for kommunikation og kan næsten kun sammenlignes med vores dages Internet.

Luther stoppede ikke ved plakaten med tesoerne men udgav i løbet af få år en lang række bøger og skrifter, hvor han ikke bare gjorde op med afladshandelen, men med hele den måde den katolske kirke havde udviklet sig på. Bøgerne handlede om Luthers syn på kirken, de kirkelige embeder, sakramenterne, forholdet mellem stat og kirke, dyrkelse af helgener og relikvier, kristentroens betydning for sociale forhold og meget andet.

Det blev dog ikke til en fornyet debat omkring kirken. I stedet blev Luther anklaget for at være ”under mistanke for kætteri”, fordi han undergravede kirkens autoritet og fordi afladshandelen var en meget indbringende forretning for kirken; den finansierede eksempelvis byggeriet af Peterskirken, som kan ses i Rom, den dag i dag. (kætteri: heresi: afvigelse fra den officielle troslære)

I 1518 blev der afholdt en stor diskussion i byen Leipzig mellem Luther og Johann Eck, der også var professor i teologi. Under diskussionen fremførte Luther, at både paven og kirkemøderne kunne tage fejl i trosspørgsmål, dette fik Johann Eck til at erklære Luther for kætter.

Senere samme år sendte paven sin udsending kardinal Cajetan (lat. cardinalis: fornemst: pavens medhjælper med bopæl i Rom) til et forhør af Luther i byen Augsburg, hvor han forlangte, at Luther skulle tilbagekalde sine skrifter og udtalelser. Dette nægtede Luther dog og endte med at måtte flygte fra byen. Paven forsøgte en ny metode, idet han prøvede at overtale kurfyrste Frederik den Vise til at udlevere Luther til Rom, men også dette forsøg mislykkedes fordi kurfyrsten i stedet valgte at beskytte Luther.

I 1520 ville paven ikke længere trække sagen ud og han skrev den såkaldte *bandtrusselsbulle* (lat. bulla: oprindelig en skrivelse hvor pavens segl var anbragt nederst på dokumentet i en lille blykapsel; band: ekskommunikation: udelukkelse fra kirken og sakramenterne). I denne bulle havde paven opregnet 41 sætninger fra Luthers forskellige skrifter som kætterske – disse skrifter skulle derfor brændes og Luther skulle tilbagekalde alt, ellers ville han blive bandlyst fra kirken.

Luther reagerede ikke på bandbullen og lod den brænde sammen med et eksemplar af den kirkelige lovsamling på et bål i Wittenberg. Han havde nu stor opbakning fra både sine studerende og fra befolkningen mange steder i Tyskland. Hans anklager mod kirken for at afkræve folk mange penge for afladsbreve faldt i god jord og mange var også overbevist om, at Luther havde ret i sit nye syn

på kristendommen. Ligesom Luther begyndte mange at tvivle på om paven overhovedet kunne kaldes et overhoved for kirken.

Herefter måtte paven nødvendigvis erklære Luther for kætter og dermed bandlyst fra kirken. I princippet kunne enhver nu fange og udlevere ham, men kurfyrsten Frederik den Vise holdt igen hånden over Luther.

Kurfyrsten kunne dog ikke forhindre, at kejser Karl d. 5. indkaldte Luther til rigsdagen i Worms 1521, men Frederik den Vise fik dog kejseren til at garantere Luther frit lejde.

På rigsdagen blev Luther præsenteret for en opstilling af sine bøger og spurgt om han ville tilbagekalde dem. Luther udbad sig en dags betænkningstid og svarede derefter, at han kun ville tilbagekalde, hvis der var nogen, som ud fra bibelen eller fornuften kunne gendrive det han havde skrevet. Det er herfra at Luthers berømte ord om, at *"Her står jeg, jeg kan ikke andet!"* stammer fra. Luther kunne ikke ud fra sin bundethed af Guds ord sige eller gøre noget anderledes.

I rigsdagssalen forlangte repræsentanter fra de forskellige tyske kurfyrstendømmer, at Luther skulle brændes på bålet som kætter. Kejseren overholdt sit løfte om frit lejde til Luther, men erklærede samtidig, at Luther, som foruden var dømt som kætter, også blev "lyst i rigens akt" hvilket betød at han var fredløs og alle var forpligtet på at pågribe ham og ingen måtte give ham noget at spise eller husly.

På vej væk fra rigsdagsbygningen havde Frederik den Vise arrangeret en bortførelse af Luther og bragte ham i sikkerhed på et slot i Wartburg, hvor Luther levede i hemmelighed det næste lille års tid.

På slottet i Wartburg havde Luther tid til at tænke over tingene og han kom frem til den konklusion at en reformation af den nuværende katolske kirke ikke kunne lade sig gøre. Det grundlag, den katolske kirke havde, var falsk, fordi man havde indført en lang række ting, som intet havde med den oprindelige kirke at gøre; pavedømmet, fromhedsliv og helgendyrkelse. Alt sammen ting som der intet stod om i det nye testamente. Luther afviste, at kirken skulle være bundet til paven i Rom og at den var en retsinstitution med lovbøger, domstole og straffeforanstaltninger. Kirken var kun en forsamling af troende mennesker, hvis kendetegn ikke var biskopper og paven, men dåben, nadveren og evangeliets forkyndelse. Præsterne skulle leve som almindelig mennesker, blive gift og få børn og ikke være en særlig stand i samfundet.

For Luther var vejen frem at vende tilbage til oldkirkens mere enkle gudstjenestefejring og til de nytestamentlige skrifter, der skulle have en meget mere fremtrædende plads i gudstjenesten og som skulle oversættes til tysk, så alle kunne forstå hvad evangeliet handlede om. Før havde man kun holdt gudstjenester på latin, som kun de lærde mennesker kunne forstå.

Mens han sad isoleret på slottet i Wartburg begyndte Luther derfor at udarbejde en oversættelse af det nye testamente fra græsk til tysk. Denne oversættelse bruges den dag i dag stadig i et vidt omfang i de tysktalende lande og var medvirkende til det tyske sprogs skriftlige udvikling.

Desuden skrev Luther en prædikesamling, hvor han på en enkel og ligetil måde forklarede og udlagde forskellige skriftsteder. Udlægningen – prædiken – blev det centrale for Luther i gudstjenesten og hvis man i dag går ind i en dansk kirke om søndagen vil man opleve at prædiken, der ligger midt i gudstjenesten, stadig er den væsentligste og mest centrale del.

Prædiken skulle handle om den reformatoriske opdagelse. At fortælle om Kristus, der var kommet som en gave til alle mennesker, når folk havde forstået dette og modtaget den gave ville både hjertet

og samvittigheden blive glad og så ville folk spontant gøre gode gerninger som gavnede medmennesket.

I marts 1522 var Luther nødsaget til at vende tilbage til Wittenberg, han havde nu så stor opbakning blandt befolkningen og de lokale fyrster, at det ikke længere var farligt for ham at bevæge sig frit. Hans tanker og ideer havde spredt sig hurtigt, mens han sad isoleret på Wartburg og havde ført til at folk var begyndt at tage skeen i egen hånd og indførte nogle af de reformer Luther ønskede. Men på en uorganiseret og anarkistisk måde som bragte en masse forvirring.

Selvom Luther gerne ville have et brud med den katolske kirke ønskede han absolut ikke et voldeligt opgør. Man kunne kun frembringe forandringer ved at bede og skrive og tale for sin sag, ligesom han selv havde gjort. Kristne skulle altid adlyde øvrigheden, hvis den vel at mærke handlede korrekt og ikke var korrupt eller havde tiltvunget sig adgang til magten.

Frem til sin død i 1546 fortsatte Luther med at udarbejde og kæmpe for sin reformation. Han udarbejde detaljerede fremstillinger af, hvordan gudstjenesten skulle foregå, bl.a. Deutsche Messe 1526, som vi i store træk bruger i den danske gudstjeneste i dag.

I 1528 skrev han den store og den lille katekismus som fremstillede den kristne tro på en enkel og ligetil måde, for almindelige mennesker og for præster.

I 1530 fremlagde han sammen med sine nærmeste medarbejdere, den store augsburgske bekendelse, som er en sammenfatning af hele den lutherske lære.

Luther fortsatte således med at rejse rundt for at skrive, fortælle og undervise folk om reformationen.

Han havde endda også tid til at gifte sig. I 1525 ægtede han den bortløbne nonne Katharina von Bora, sammen fik de 6 børn!! Men kun to af dem overlevede. Helt frem til d. 17. februar 1546 hvor Luther døde, var han travlt beskæftiget.

4.2 Forskellige citater af Luther:

”I morgen skal jeg holde en forelæsning om Noas drukkenskab. Derfor vil jeg i aften drikke så meget, at jeg kan tale af egen erfaring om dette onde.”

”Evangeliet behøver ikke et rum eller et sted at være. Det vil og må forblive i hjertet.”

”Når man begynder at forklare læren om retfærdiggørelsen, hoster kirkegængerne eller falder i søvn.”

”Guds barmhjertighed er som himlen, der hvælver sig over os. Under dette tag kan vi være trygge, hvor vi end befinder os.”

”Det er bedre at give sin nabo en krone end at bygge en gylden kirke til Peter (paven), thi det første har Gud befalet, ikke det andet.”

”Som du tror, sådan elsker du – og omvendt.”

Luther-rosen Luthers familievåbenskjold: I midten korset i hjertet, som minder om troen, der gør salig. Hjertet står i en hvid rose for at vise, at troen skænker glæde, trøst og fred. Den blå farve er himlen. Den gyldne ring symboliserer også himlen, som er evig og hvor der ikke er ende på glæden. Nogle gange ser man også Luther-rosen omgivet af ordene "Vivit", der er latin og betyder "han (Kristus) lever".

4.3 Reformationens udbredelse:

Der er forskellige politiske, økonomiske og religiøse årsager til, at Luthers reformation kunne brede sig så hurtigt.

1. Som nævnt i afsnittet om baggrunden for reformation, var der en stor utilfredshed med den måde, hvorpå den katolske kirke havde udviklet sig. I Tyskland var der længe før Luther næsten tale om et Rom-had.
2. Gutenbergs opfindelse af den trykte presse gjorde, at skrifter og bøger kunne blive udgivet i større oplag og derved spredes meget hurtigere, sammenlign med vore dages Internet.
3. Tyskland havde siden 1519 været regeret af Kejser Karl d. 5. Foruden Tyskland var han også kejser over Spanien, Burgund, Nederlandene, Østrig, Syditalien og enkelte lande i Syd og Mellemamerika. Det var en meget svær opgave at holde styr på alle disse lande og Kejser Karl havde især tre hovedproblemer. (1) Den franske konge, Frans d. 1., som var bange for at blive "mest" af Karl d. 5.'s rige, (2) paven var som fyrste over kirkestaten flere gange modstander af kejserens politik, fordi han også var bange for at Karl d. 5. skulle få for meget magt. (3) Osmannerne (det nuværende Tyrkiet) havde siden 1400 erobret mere og mere land, og man var meget bange for at det skulle lykkes dem at trænge sig ind østfra og erobre Europa.
4. Tyskland var under kejseren regeret af en masse små fyrstendømmer og fordi kejseren havde så meget andet at se til, forsøgte fyrsterne hele tiden at skabe sig mere selvstændighed og magt. Ved reformationen blev de store kirkegodser og andre kirkelige besiddelser nationaliseret og lagt ind under den lokale fyrste, der var således også en økonomisk gevinst for fyrsterne ved at overgå til den lutherske lære.
5. Kort tid efter rigsdagen i Worms i 1521 måtte kejseren forlade Tyskland for at drage i krig mod Frankrig og vendte først tilbage 9 år senere. Under hans fravær bredte den lutherske bevægelse sig og en lang række af byer og fyrstendømmer i Nordtyskland overgik i den tid til lutherdommen. I 1530 blev det officielt godkendt at fyrstendømmerne selv måtte vælge om de ville tilhøre den katolske eller lutherske kirke. I årene derefter overgik også de skandinaviske lande til den lutherdommen.
6. I dag er der 590 millioner mennesker fordelt i hele verden, som i den ene eller anden form bekender sig til den lutherske lære.

4.4 Reformationen i Danmark

I Christian d. 2.'s regeringsperiode (1513-23) findes nogen af de vigtigste forudsætninger for reformationens gennemførelse i Danmark. Den danske konge havde haft et par udsendinge med til rigsdagen i Worms 1521 og havde derigennem hørt om Luther. Christian d. 2. var desuden påvirket af renæssancens ideer om oplysning og ville gerne være med til at reformere den danske kirke og højne præsternes standard og viden. Povl Helgesen, som var fortaler for en reformering af kirken blev eksempelvis ansat som lektor ved Københavns universitet i 1519.

Christian d. 2 forsøgte at svække kirkens og adelens magt ved at konfiskere kirkegodset og ønskede i stedet at styrke købstæderne. Han indførte en række reformlove for kirken og indførte den nye humanisme på en lang række læreanstalter, han ønskede ikke i første omgang et brud med den katolske kirke men en reform. I 1523 gjorde adelen oprør mod Christian d. 2 og han blev tvunget til at gå i eksil.

Hans efterfølger Frederik d. 1. (1523-33) afskaffede Christian d. 2. reformlove og sikrede både adelen og kirken en lang række særrettigheder. Frederik d. 1. forbød al tale om lutherdommen og anså bevægelsen for kættersk. Det kirkegods, der var blevet konfiskeret, blev leveret tilbage og det blev igen kun tilladt for adelsmænd at blive biskopper.

Den lutherske bevægelse i Danmark stoppede dog ikke. I Sønderjylland hvor kongens egen søn Christian, var hertug, var man meget påvirket af Luthers ideer og hertug Christian var selv en af de største tilhængere. Han begyndte at opløse den katolske kirke i Haderslev og indførte luthersk kirkeordning i 1525.

I løbet af tre år havde hertug Christian indført den første lutherske fyrstekirke i norden i sine områder.

Op gennem 1520'erne breder den lutherske bevægelse sig op gennem Jylland. I Viborg var det Hans Tausen, der prædikede og underviste i den lutherske lære, han blev senere præst ved Nikolaj kirke i København.

Reformationen blev ligesom i Tyskland en typisk købstadsbevægelse, udenlandske og hjemvendte handelsfolk og studenter hjemførte de nye tanker og snart opstod også de første danske bogtrykkerier, som ligesom i Tyskland, gjorde at Luthers tanker spredtes meget hurtigt i Danmark.

Odense-møderne i 1526 og 1527

Den religiøse uro omkring Hans Tausen og udbredelsen af reformationen i Jylland og resten af landet gjorde, at Frederik d. 1. måtte gå lidt af en balancegang. I 1526 og 1527 nedsatte kongen to møder mellem ham selv og rigsrådet i Odense. På møderne blev det bl.a. besluttet, at de, der blev udnævnt til de højere kirkelige embeder, ikke længere skulle hente bekræftelse hos paven, men kun hos den danske ærkebiskop.

Den danske ærkebiskop Aage Sparre var ikke bispeviet af paven og derfor ville der for fremtiden ikke komme biskopper, som var "ret" indviet af paven, dette var et hårdt slag mod den katolske kirke og en sejr for de lutherske. Desuden blev det vedtaget, at de lutherske fuldt lovligt kunne danne deres egne frimenigheder og gudstjenesteordninger.

Reelt set var den danske kirke nu spaltet mellem den katolske kirke, som stadig var Danmarks officielle religion og den lutherske, som vandt mere og mere indpas. Reformationens gradvise indførelse i Danmark gik hårdt ud over munkeordnerne og klostrene; i 1534 var der kun 4 ud af landets 28 franciskanerklostre tilbage. De forladte munkeklostre blev brugt til hospitaler, skoler og lign. Større ødelæggelsesaktioner mod katolske altre og helgenbilleder forekom ikke i større omfang, bortset fra en episode i Vor Frue kirke i København, hvor en gruppe protestanter trængte ind og foretog ødelæggelser, indtil de blev standset af Hans Tausen.

Efter Frederik d. 1. død i 1533 overtog rigsrådet landets regering indtil der blev valgt en ny konge. En af grundene til, at valget af den nye konge trak ud skyldes, at man var i tvivl om hvem efterfølgeren skulle være. Hertug Christian, Frederik d. 1. søn, var lutheraner og der var stadig kræfter i rigsrådet, som ønskede en katolsk troende konge.

De katolske medlemmer af rigsrådet genindførte den gamle bispemagt, som bl.a. betød at kun biskopperne måtte ansætte prædikanter og at domkirker, sognekirker og klostre skulle bringes tilbage til den tidligere tilstand. Hans Tausen blev bortdømt fra Sjælland og Skåne og prædikanterne i Skåne blev dømt kætterske.

Men Luthers tilhængere havde stor magt i landet allerede og der udbrød et oprør mod biskoppernes love, som førte til en egentlig borgerkrig i 1534, hvor også generel splittelse og klasse modsætninger i samfundet spillede en stor rolle (grevens fejde).

Hertug Christian blev sejrherre i borgerkrigen og i 1536 gennemførte han et stort rigsmøde i København, hvor alle biskopperne blev fængslet. Det blev besluttet at bispemagten skulle afskaffes og kirkegodset konfiskeres. Til gengæld skulle der udnævnes lutherske biskopper, som skulle lære folk om Guds ord og evangeliet og ikke have nogen politisk magt. Der blev også nedsat et udvalg som skulle udarbejde en egentlig grundlov for kirken – en såkaldt kirkeordinans - forslaget skulle, efter det var gjort færdigt, sendes til godkendelse hos Luther selv.

I 1536 var Danmark med disse tiltag officielt overgået til lutherdommen. I 1537 blev Hertug Christian kronet efter en speciel luthersk ceremoni og blev Kong Christian d. 3.

Det nye samfund

Med to af de nye biskopper i spidsen: Peder Palladius og Johannes Bugenhagen, skulle den danske kirke nu fornyes. Det var en stor opgave, der ventede med at omskole præsterne og menighederne til den nye lutherske lære. Biskopperne rejste rundt og foretog tilsyn med, at alt gik ordentligt til og sørgede for at præsterne fik den rigtige uddannelse.

Hvordan oplevede almindelige mennesker nu den nye kirke? Først og fremmest til gudstjenesten, hvor hele handlingen nu foregik på dansk og ikke på latin. Prædiken fik en central placering i gudstjenesten, menighedens salmesang på modersmålet blev ligeledes et vigtigt element og det lutherske katekismestof skulle gennemgås ved hver eneste gudstjeneste. Ved nadveren blev både vinen og brødet uddelt til kirkegængerne og ikke kun brødet, som i den katolske gudstjeneste. (Læs eventuelt mere om dette i afsnittet "besøg i den lokale kirke".)

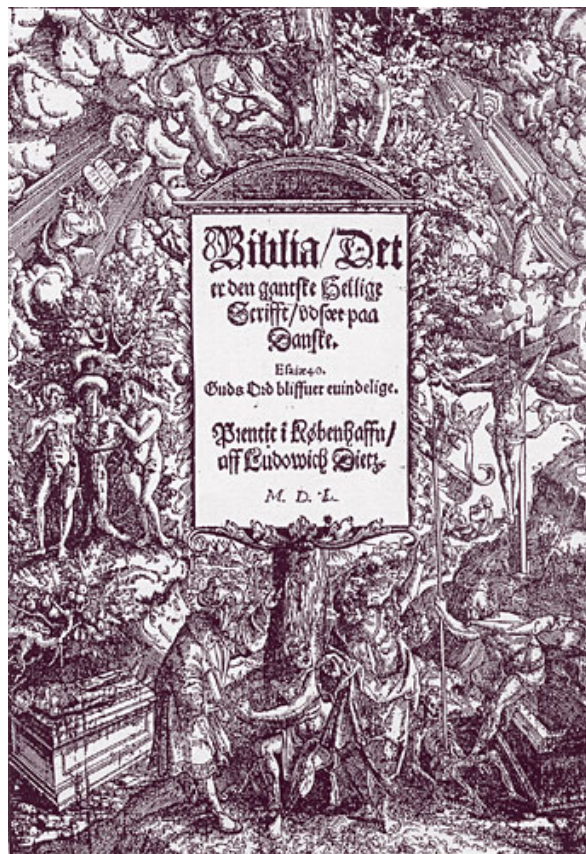
I 1550 udkom reformationskirkens hovedværk – Christian d. 3. Danske Bibel – som skulle ligge i hver eneste danske kirke.

Efter reformationen blev der lagt vægt på at styrke undervisningen både på universiteterne og skolerne. Samtidig blev der også oprettet hospitaler og fattigforsorg, en opgave som munkeordnerne og klostrene ellers havde taget sig af.

Det er svært at sige præcis, hvornår Danmark blev helt luthersk, for det var meget svært at udrydde flere hundrede års katolsk tro. I et skrift fra slutningen af 1550'erne skriver biskop Peder Palladius om, hvordan han ærgrer sig over stadig at se afgudsbillederne i kirken – dvs. de gamle helgenbilleder – og at folk gik rundt med rosenkrans og valfartede til gamle helligsteder.

Op mod vores tid – nærmere bestemt i det 1800 århundrede - har man stadig kendskab til, at folk gik rundt med gamle splinter af helgenbilleder i lommerne for at beskytte sig mod sygdom og ondskab, ligesom man på dette tidspunkt stadig lærte børnene gamle katolske huskevers! Så overgangen til lutherdommen har været en langsommelig proces.

Hvis man vil læse mere om Martin Luther og reformationen kan følgende af Martin Schwarz Laustens bøger anbefales. "Danmarks kirkehistorie"; "Martin Luther, munk – oprører – reformator"; "Kirkehistorie, grundtræk af Vestens kirkehistorie fra begyndelsen til nutiden"
De giver en rimelig letlæst og overskuelig indføring i kirkehistorien.

Titelblad fra Danmarks første Bibel: Chr. III's Bibel fra 1550.

Opgaveark

Opgaver til afsnittet om baggrunden for reformationen:

- 1) Diskuter om det er godt eller skidt for kirken at have en stærk leder ligesom paven. Prøv at komme på fordele og ulemper.
- 2) I middelalderen havde man en stærk tro på at skærsilden og helvede virkelig fandtes – hvad tror vi/du på i dag? Og hvis det findes hvad kan man så gøre for at undgå det?
- 3) Undersøg hvor mange forskellige kirkeretninger der findes og hvor mange tilhængere de har. Hvilken retning har flest tilhængere – lav evt. en top 3.

Opgaver til afsnittet om Martin Luther:

- 1) Hvordan formede munkenes liv i klostret sig? Hvad regnede de med at opnå med at leve så regelbundet?
- 2) Hvordan skal forholdet mellem Gud og mennesker forstås ud fra Luthers reformatoriske opdagelse?
- 3) Diskuter hvorfor den katolske kirke ikke ville være med til at reformere kirken ud fra Luthers kritik.
- 4) Luther ville ikke reformere kirken med voldelige midler, kun i skrift og tale. Diskuter om det er nødvendigt med magtanvendelse, når ting skal forandres.

Opgaver til afsnittet om reformationens udbredelse:

- 1) Gør rede for de forskellige grunde til at reformationen kunne spredes. Kan man sige at en bestemt årsag var afgørende?

Opgaver til afsnittet om reformationen i Danmark:

- 1) Gør kort rede for begivenhederne frem til reformationen i Danmark i 1536.
- 2) Reformationen var med til at forny den danske gudstjeneste med prædiken i centrum og menighedens salmesang, diskuter om den form for gudstjeneste stadig siger moderne mennesker noget eller om den kunne trænge til en fornyelse. (måske mest for konfirmanderne)

Find gerne selv på flere spørgsmål og diskussioner!

5. Besøg i den lokale kirke.

I projektet indgår et besøg i den lokale kirke, hvor en af præsterne vil fortælle om, hvordan Luthers tanker har sat sig konkrete spor i kirkernes indretning, udsmykning og i kirkens forkyndelse.

For at skærpe elevernes opmærksomhed og iagttagelsesevne i forbindelse med kirkebesøget kan eleverne arbejde med nedenstående som optakt til besøget i den lokale kirke. I løbet af arbejdet vil der sikkert dukke spørgsmål op, som det ikke lykkes at afklare i klassen – og det vil være oplagt at medbringe sådanne spørgsmål til præsten.

Skulle man være i den heldige situation, at ens lokale kirke er præget af renæssancestil, kan den lokale præst med sikkerhed også fortælle en hel masse om dette.

Kend din kirke

- om den reformatoriske kirkebygning og gudstjeneste

Reformationen medførte arkitektoniske ændringer i det danske landskab. Ændringerne er begrundet i en ny og anden opfattelse af kirke, gudstjeneste og (præstens) embede. Den nye teologi førte således til nye og anderledes indrettede kirkerum.

Den katolske kirkes selvforståelse af kirken som den synlige foregribelse af Gudsriget, afspejlede sig i de prægtigt udsmykkede, højloftede og himmelstræbende katedraler.

Kirkerne skulle danne en passende fysisk ramme om messen, der afholdtes til Guds ære, for forvaltningen af de 7 sakramenter og for rituelle, sakramentale handlinger, processionser, sjæle- og votivmesser (messe, afholdt som tak for beskyttelse mod en overstået fare) m.v.

Kirkerne var opført til Guds ære – og der var mange af dem:

I Ribe by lå der f.eks. 13 middelalderkirker. Efter reformationen bliver de fleste revet ned, - ligesom klostrene – og kun to kirker står i dag tilbage i Ribe by.

Roskilde by rummede før reformationen i alt 5 klostre og 15 kirker! – efter reformationen fungerede kun 5 af kirkerne – og klostrene var nedlagt.

Det må have været oplevet som et drastisk og dramatisk indgreb i bybilledet – og tankevækkende er det jo også for os i dag, hvor vi drøfter nedlæggelse og/eller nedrivning af kirker i by og på land.

- *Diskutér om antallet af kirker i dag er rimeligt – og om kirkebygningerne eventuelt ville kunne bruges til noget andet end kirke. – Eller er det bedre, at de rives ned, som i gamle dage, frem for at genbruge dem til et andet formål?*

Efter reformationen stod man altså tilbage med meget færre kirker end før – men der var ikke brug for flere kirkerum. Forklaringen på dette er, at protestanterne opfatter kirken som et forsamlingshus for den kristne menighed, der her mødes for at høre Skriftens ord – som nu lyder på modersmålet og ikke på uforståeligt latin, - samt modtage de to sakramenter, dåb og nadver. Alterbordsforsiden fra Torslunde Kirke (se illustration afsnit 6) viser tydeligt disse tre vigtigste elementer i den luthersk-evangeliske gudstjeneste.

Det er sagt, at Luther gjorde kirken til en skolestue og man kan sige, at mens de katolske kirker appellerer til synssansen, tager indretningen af det lutherske kirkerum hensyn til høresansen.

Troen kommer som bekendt ifølge Luther af at høre. Luther måtte derfor foretrække relativt lavloftede kirkerum frem for de højloftede, og rum uden lydslugende hvælvinger. De fleste af vores kirkerum er fra før reformationen, men ved kirker bygget efter reformationen, vil man faktisk kunne se de protestantiske ønsker og krav til et kirkerum afspejle sig.

- *Hvilke kirkerum kender I til – hvad synes I om dem – hvordan skal en ”rigtig” kirke se ud – er der rigtigt i, at Luther har gjort kirken til en skolestue?*

Kirkens inventar/indre:

Indenfor kirkerummet sker der også ændringer. Med reformationen lægges gudstjenesten helt om, og det indvirker på kirkens udstyr.

Det centrale bliver nu oplæsning af biblen på dansk og en prædiken eller en udlægning af teksten.

Prædikestolen er nyt reformatorisk inventar – som en talerstol er den placeret centralt (typisk i højre side, mandssiden) og tæt ved lysindfald så præsten kunne se, når han skulle oplæse skriftens ord og evt. postilprædiken! Prædikestolen står hævet tydeligt over gulvniveau, så prædikenens ord kunne høres af alle kirkegængere.

Prædikenerne var lange – et timeglas havde sin berettigelse og kan stadig ses i udvalgte kirker!

Arkæologiske fund i kirker af spillebrikker, terninger, spil, synåle og knapper m.v. røber, at prædikenerne efter kirkegængernes mening undertiden også har været *for* lange...

I 1645 bestemte Christian den IV i al fald, at kirkerne skulle ansætte en mand, som udstyret med en lang stav fik til opgave at vække kirkegængerne, der var faldet i søvn under gudstjenesten!

Stolestader og bænke er ligeledes et protestantisk træk, nødvendiggjort af prædikenen. Tidligere havde menigheden stået op under gudstjenesten – nu måtte der skaffes siddepladser.

Til at begynde med kom folk med deres egne stole og lod dem stå fra søndag til søndag. Men dette ”roderi” blev hurtigt erstattet af bænke, som vi kender det fra de fleste kirker i dag.

Det almindelige er, at bænkene er ordnet i to rækker, som adskilles af en midtergang. Mænd sad i højresiden (syd for gangen) og kvinderne i venstresiden (nord for gangen).

Det har været almindeligt at leje ”faste siddepladser”, undertiden med familienavne m.v. påmalet de enkelte pladser. Stolestaderne nærmest alteret blev betragtet som de fornemste. Placeringen i kirken afspejlede ligeledes ens betydning i samfundet.

Døbefonten ændrede sig også efter reformationen. Dåben sker nu ikke længere ved fuld neddykning, som i katolsk tid, men ved at vand øses over hovedet. Behovet for dybe døbefonte er der derfor ikke længere. De protestantiske døbefonte er altså flade – i mange kirker lægges simpelthen et fladt dåbsfad henover den gamle døbefont, som genbruges.

Reformationen betød også nye tider for kirkens altertavle.

I Nationalmuseets middelaldersamling kan man se en række prægtige gyldne middelalderaltertavler, som afspejler katolicismens forkærlighed for bl.a. Maria-dyrkelse og ”helgen-kult”.

Nogle af de katolske højaltertavler har fået lov at blive stående i kirkerne efter reformationen, mens sidekapellerne med deres helgenaltre for det meste er fjernet.

De luthersk-evangeliske er ikke billedfjendske som sådan. Blot må helgenerne – herunder Jomfru Maria – ikke dyrkes.

(m.h.t. det billedfjendske har man dog i mange år talt om en decideret reformatorisk ”billedstorm” i forbindelse med overkalkningen af mange af vore kirkers kalkmalerier. Siden er man dog gået bort fra en så entydig tolkning af overkalkningerne. Mange overkalkninger er foretaget forholdsvis tidligt, - før reformationen; måske fordi moden også dengang skiftede og måske fordi hvælvene kan have været så tilsmudsede af sod og fugt, at det var rimeligt at hvidte dem.)

De tidligste egentlig protestantiske altertavler kan have indskrifter med bibeltekster – de såkaldte katekismus-tavler.

Altertavler med bibelske motiver har dog givetvis været langt mere populære – men de har været dyrere at fremstille end katekismus-tavlerne.

En af reformationens mærkesager afspejler sig i et stykke uundværligt ”inventar” i vores kirker i dag- nemlig salmebøgerne.

I middelalderens gudstjenester var det alene koret og præsterne, der tog del i salmesangen. Menigheden måtte nøjes med at sidde passive og lytte. Og tilmed lytte til noget de ikke forstod et pluk af – for salmerne blev sunget på latin. Og det var som regel for menigheden det samme som volapyk.

Det var først med reformationen – at menigheden fik lov til at bryde ud i sang – og det tilmed på deres eget modersmål.

Og én af de første til at skrive salmer til menigheden på modersmålet – var selvfølgelig reformatoren Martin Luther. Vi har faktisk en del af hans salmer endnu i vores nuværende salmebog.

Egentlig var Luther i virkeligheden ikke den store digter. Han begyndte slet og ret med at oversætte nogle af salmerne fra latin, hvilket ikke altid medførte det bedste sprog i salmerne.

Når han selv digtede frit, så var han heller ikke altid den store poet. Han holdt sig til sagen – den var vigtigere end det kunstneriske indtryk. Når så hans salmer yderligere skulle oversættes til dansk – så kunne det en gang imellem gå helt galt med sproget i gengivelserne...

Man kan måske forestille sig, at den første salmesang har lydt lidt, som når man skal synge en dårlig festsang – hvor ordene ikke rigtig vil passe til melodien.

(det var først Grundtvig, der 300 år senere havde både mod og evne til at gendigte Luthers salmer, så de både havde det oprindelige indhold intakt, men samtidig blev forskønnet lidt.)

Ved siden af kirkens grundelementer er der kommet mange ting til i tidens løb – og mange ting har desuden ”overlevet” overgangen fra katolicisme til protestantisme.

Det egentlige grundudstyr i kirken – det der gør rummet til (protestantisk) kirke – er alter, døbefont og prædikestol, som det også fortælles på billedet fra Torslunde alter, som vi skal kigge på i det følgende.

Overordnet kan man således sige, at hver kirke i dag har sit helt eget udstyr og særpræg.

Forslag til opgave:

- *Luthers ønske var at skrive salmer på folks eget sprog, så alle kunne synge med og forstå hvad de sang. Senere blev Luthers salmer oversat til dansk – men det er efterhånden mange år siden.*

Prøv at se nærmere på Luthers salme "Vor Gud han er så fast en borg" nedenfor.

Hvad betyder salmen egentlig – hvad handler den om? Kan alle forstå den i dag?

Forsøg selv at lave en "oversættelse" af salmen til nutids-dansk

Martin Luther: "Vor Gud han er så fast en borg" (1528)

1. Vor Gud han er så fast en borg,
han kan os vel bevare,
han var vor hjælp i al vor sorg,
vort værn i al vor fare;
den gamle fjende led
er nu for alvor vred,
stor magt og argelist
han samler mod os vist,
ej jorden har hans lige.
2. Vor egen magt ej hjælpe kan,
let kan os fjenden fælde;
men med os står den rette mand,
omgjordet med Guds vælde.
Det er den Herre Krist,
og sejer får han vist,
hærskarers Herre prud,
Der er ej anden Gud,
Han marken skal beholde.
3. Og myldred djævle frem på jord
og os opsluge ville,
vi frygter dog ej fare stor,
de deres trusler spille;
lad rase mørkets drot
med løgn og mord og spot,
han har dog få't sin dom,
da Krist til jorden kom,
et ord ham nu kan fælde.
4. Guds ord de nok skal lade stå
og dertil utak have,
thi Herren selv vil med os gå
alt med sin Ånd og gave;
og tager de vort liv,
gods, ære, barn og viv,
lad fare i Guds navn,
dem bringer det ej gavn,
Guds rige vi beholder.

Bonus-info:

4. juli 1844:

12.000 danskere var forsamlet til møde på Skamlingsbanken, Sønderjyllands højeste punkt, i protest mod tyskernes stigende undertrykkelse af det danske sprog. Mødet blev indledt med Luthers salme: "Vor Gud han er så fast en borg".

9. april 1940:

Flyvemaskinerne drønedede frækt lavt hen over os dagen igennem. Kl. 19 samledes vi hele det lille sogn i kirken. Mørklægningen var os jo beordret samme aften. Vi sad i halvmørke og sang:

"Vor Gud han er så fast en borg".

(kilde: C. Smith: Kon4mand, 2006)

6. BILLEDET FRA TORSLUNDE ALTER (1561)

Oprindelse: Altertavlen fra Torslunde blev til på foranledning af kirkens præst, Johannes Jakobsen og befinder sig i dag på Nationalmuseet.

Motivet: Den reformatoriske gudstjeneste, som det afbilder, er dog ikke dansk. Maleriet er kopieret efter et lutheransk propagandastik af Lucas Cranach den Yngre fra 1526, hvor Luther selv står på prædikestolen. På stikket, som er vist nedenfor, er gudstjenesten sat overfor en karikatur af den katolske messe.

<p>Billedlig fremstilling af reformationens vigtigste træk. Luther forkynder ordet, og hans prædiken er med et bånd forbundet med lammet, Kristus og Gud. Nedenunder har vi de to sakramenter, som Luther endte med at anerkende, nemlig dåben og nadveren, som uddeles under begge skikkelser (både brød og vin). Det alvorlige og forpligtende i den nye forkyndelse understreges af tilhørernes andagt, ikke mindst af selve Frederik den vise, der har taget sit kors op!</p>	<p>Højre side af billedet er det katolske afguder. En fed og opblæst munk prædiker, ordene indblæses i ham af en lille djævel. En anden tyk munk står med en slagtet hane og en pengesæk. Udvendigheden understreges af klokkeklang og processioner. Afladshandelen er i forgrunden. Vorherre bryder sig ikke om dette sceneri og Han lader det hagle ned. Lucas Cranach den yngre, 1526.</p>
<p>Ovenfor er henholdsvis venstre og højre side af Cranachs karikatur-stik forklaret. Kilde: J. Lindhardt: ”Mellem djævel og Gud – Martin Luther”, 1998</p>	

Opgaver og ideer til Torslunde altertavle:

- Beskriv billedet.
 Bemærk i øvrigt, at nadveren modtages af en mand og en kvinde, der knæler på selve kirkegulvet! Alterknæfald indføres først senere, i 1600-årene, og begrundes i hensyn til gamle mennesker, der døjer med at knæle på gulvet.
 Der er i øvrigt heller ikke installeret alt kirkeinventar – også stolerader mangler.
 Bemærk også, at døbefonten af metal er en forstørret udgave af kalken.
- Hvilken slags gudstjeneste fremstiller billedet? – hvad er centralt i gudstjenesten.
- Billedet er malet med portrætlighed. Personerne på billedet (menigheden), optræder flere gange – identificer, hvem der er hvem – og noter, at præsten optræder i alt fire gange, og vises i forskellige livsaldre.
 Bestem herudfra billedfortællingens ”kronologi”. Tal også om den protestantiske præstekjole som embedsdragt/hverdagsdragt – bemærk ligheden med de øvrige personers klædedragt.
- Hvad mon billedets formål er? Hvorfor blev det malet? Kunne der være tale om bestemte mennesker der optræder på billedet – hvem kunne det i så fald være?
- Samtale om hvordan eleverne oplever folkekirkens gudstjeneste i dag. Lad eleverne give et bud på, hvordan en protestantisk gudstjeneste kunne afbildes (eller måske udformes) i dag.
- Sammenlign Torslunde-tavlen og Cranach d. Yngres karikatur-stik.
 Der opstod med reformationen og bogtrykkerkunsten en lang række af disse mere eller mindre grove karikaturer af den katolske kirke og dens magtfulde mænd. Tal om, hvorvidt det er i orden at karikere andres tro og diskutér eventuelt de meget aktuelle eksempler på dette fænomen.

7. Lutherfilmen – et undervisningsmateriale.

I forbindelse med Eric Tills film om Luther fra 2003 har Det Danske Filminstitut udsendt et fremragende undervisningsmateriale om filmen, som er udviklet af Jes Nysten og Hanne Toftager. Materialet kan frit hentes på Det Danske Filminstituts hjemmeside:

www.dfi.dk

For at lette arbejdsgangen for deltagerne i Skoletjenestens projekt om Reformation og Renæssance har vi valgt at videreformidle undervisningsmaterialet fra Det Danske Filminstitut om Luther, som bilag til projektet direkte i papirform. På denne måde kan deltagerne ”slippe” for at bøvlle med at downloade materialet og komme i gang med det samme.

Filminstituttet skal samtidig have en omgang fortjent reklame for deres gode produkter, som generelt er af meget høj kvalitet. Vi skal således ikke undlade at anbefale deres hjemmeside varmt som en oplagt inspirationskilde, hvis man går med planer om at inddrage film i sin undervisning i det hele taget.

Materialet om Luther kan således findes på de følgende sider!

LUTHER - ET UNDERVISNINGSMATERIALE

TIL UNDERVISEREN

Dette materiale til Eric Tills film "Luther" er tænkt til undervisning i kristendomskundskab/religion i folkeskolens ældste klasser. Men det vil også med fordel kunne inddrages i historieundervisningen samt i et tværfagligt samarbejde med dansk – med IT-dimension og billedanalyse. Præster vil ligeledes kunne anvende materialet i konfirmationsundervisningen – både på 7.-klassen og 8.-klassen niveau.

Materialet består både af alment baggrundsstof og forskellige temaer til arbejdet med filmen. Det er vigtigt på forhånd at have gjort sig klart, hvad man vil bruge filmen til. En film, der som denne er anlagt til et bredt publikum uden særlige forudsætninger i form af viden om Martin Luther og reformationen, tager ikke nødvendigvis hensyn til historiske fakta. Den er først og fremmest skabt for at fortælle en spændende og vedkommende historie.

I dette tilfælde historien om Martin Luther. Men dette er kun historien om et udsnit af hans levned, nærmere bestemt perioden fra 1505 til 1530. Man må derfor være opmærksom på, ikke blot hvad filmen fortæller, men så sandelig også hvad den IKKE fortæller. Derfor må man som underviser fokusere på udvalgte temaer i arbejdet med filmen. For det er umuligt at nå hele vejen rundt om dette enorme emne: Martin Luther.

Sådanne mulige temaer vil blive præsenteret i det følgende. Materialet er bygget således op, at det ikke binder underviseren til at gå slavisk frem og gennemarbejde samtlige forslag. Tværtom er det hensigten, at den enkelte underviser kan forholde sig selektivt og lade sig inspirere til at arbejde med et eller flere af nedenstående emner. Alt efter faglig profil og den enkelte klasses sammensætning og behov.

Forberedelse

Det er naturligvis altid afgørende at begynde arbejdet med en visning af filmen, men i dette tilfælde er det også nødvendigt at forberede eleverne. Filmen handler jo om en vigtig, men ikke en særlig kendt historisk person. Man kender nok navnet og ved lidt om reformationen, men ikke nok til at den meget komplicerede historie, der bliver fortalt i filmen, giver mening uden lidt forberedelse. Så lidt historiske fakta og navnlig en oversigt over de vigtigste personer, der optræder, bør læreren udstyre eleverne med inden I ser filmen.

Filmen er 2 timer lang, så man må afsætte tilstrækkelig tid. Det er vigtigt, at filmen ses i sin helhed.

"Luther" er en traditionelt fortalt film om en ung mand, der må træffe nogle afgørende valg i sit liv. Han kommer ud for kolossal modstand, men oplever til slut, at det, han har sat i værk, er lykkedes.

Dette kunne lyde som en ganske traditionel historie, men dette er ikke en ganske almindelig mand, og det, han sætter i gang, har haft usædvanlig stor betydning for eftertiden.

Filmen er en international produktion, hvorfor det også er en meget broget skare af personer, der er både foran og bagved kameraet. Filmen er instrueret af den engelsk-canadiske instruktør Eric Till. Hans karriere begyndte hos BBC, men han har siden haft mange forskellige opgaver. Han instruerede i 2000 en meget interessant spillefilm om den tyske teolog Dietrich Bonhoeffer "Bonhoeffer: Agent of Grace".

Af filmskuespillerne bør nævnes de tre mest kendte: Joseph Fiennes, Peter Ustinov og Bruno Ganz.

Netop på grund af det internationale tilsnit tales der i filmen engelsk. Måske tænker eleverne ikke over det, men det bør dog kommenteres.

Det anbefales, at læreren orienterer sig i oversigtsmaterialet og enten selv introducerer eleverne til filmens store persongalleri, eller som støtte udleverer den fortegnelse over filmens mest markante figurer, der findes nedenfor. Dette vil hjælpe eleverne med at identificere filmens figurer.

Ligeledes kan eleverne have glæde af den biografiske oversigt over Luthers liv, som bl.a. dokumenterer, at filmen ikke følger Luther hele vejen igennem, men stopper i 1530.

Dette materiale er udarbejdet af Hanne Toftager, religionspædagogisk konsulent i Roskilde Stift og lektor ved VUC i Roskilde, Roskilde Afdeling, og sognepræst Jes Nysten, Vindinge og Vor Frue, Roskilde.

Filmens credits:

Titel: "Luther"

Originaltitel: "Luther"

Tyskland/England 2003

Instruktion: Eric Till

Manuskript: Camille Thomasson og Bart Gavigan

Filmdistribution: United International Pictures

Videodistribution: findes endnu ikke

Længde: 121 minutter

Vurdering: Tilladt for børn over 11 år

Medvirkende:

Martin Luther: Joseph Fiennes

Johann Tetzel: Alfred Molina

Johann von Staupitz: Bruno Ganz

Frederik den Vise: Peter Ustinov

Katarina von Bora: Claire Cox

Aleander: Jonathan Firth

FILMENS LUTHER OG VIRKELIGHEDENS LUTHER

Filmen beskriver en nøje afgrænset tidsperiode i Martin Luthers liv: Fra den skelsættende oplevelse med uvejret i 1505 til rigsdagen i Augsburg i 1530, hvor Melanchthon får lov til at fremføre den reformatoriske bevægelses kristendomsforståelse.

”Luther” er en ganske traditionelt fortalt mainstreamfilm, der vil fortælle en medrivende historie om en mand og hans kamp for sin sag. Den søger ikke at være en dokumentarisk skildring. Så det er vigtigt, når filmen skal bruges pædagogisk, at man i arbejdet med filmen sætter Luther ind i en korrekt kontekst og ikke kun videregiver filmens afkortede Lutherbillede.

Sådan som filmen slutter, bliver Luthers kamp skildret som en sejr. Men ser vi på det videre forløb efter 1530, er billedet langt mere mudret. Både når det gælder de religiøse og politiske konflikter, og når det gælder Luthers personlige udvikling. Dette er man nødt til at drage med ind i en samlet forståelse af filmen.

Filmskaberne har naturligvis taget sig en del friheder, men i det store og hele gør de det på en acceptabel måde. Men i forhold til Luthers nye forståelse af den kristne tro får Johann Tetzel og afladshandelen en for dominerende rolle i filmen. Det var uafhængigt af denne afladshandel, at Luther var nået til sin revolutionerende ”opdagelse”. Det er i lyset af denne nye tro, at han skriver sine teser og tager opgøret med afladshandelen.

Nedenfor skal Luthers liv og lære kort ridses op, for på den måde at vise, hvad filmen tager med og ikke tager med i sin skildring.

Filmen indledes med det forfærdelige uvejr, hvor den unge Martin Luther med nød og næppe undgår at blive slået ihjel. I sin fortvivlelse lover han Den hellige Anna, Jomfru Marias mor, at hvis han overlever, vil han gå i kloster. Denne begivenhed hører givetvis til blandt de Luthermyter, der har klæbet til ham frem til i dag. Han er på det tidspunkt 22 år. En ung og begavet mand, der lever det glade, sorgløse studentertiliv og med en mulig karriere foran sig som velanskrevet jurist. Men til alles overraskelse – og faderens vrede – holder han det, han lover den aften. Det er ikke bare ord sagt i et øjebliks fortvivlelse. Det er en definitiv afgørelse. Et ufravigeligt løfte, der ændrer alt. Ikke kun for ham. Men for alle og alt omkring ham. Og for eftertiden.

Vi er i året 1505, og Luther bliver indskrevet i et augustinerkloster i Erfurt. Hermed begynder en voldsom sjælelig kamp, for hvis han forventer, at tiden i klosteret skulle give ham fred i sindet, så viser virkeligheden noget ganske andet. Han arbejder hårdt, han beder og faster. Men hans angst og sjælekvaler forsvinder ikke. Han bliver indviet til præst 1507 og begynder at studere teologi. Her begynder det, der skal blive afgørende for hans senere virke: Studiet af Bibelen, Den hellige Skrift. Stærkt tilskyndet af tidens humanistiske bevægelses slagord ”Ad fontes” - ”tilbage til kilderne”.

I 1512 bliver han ansat som teologisk doktor og professor i teologi ved universitetet i Wittenberg. Han begynder for alvor at studere og undervise i bibelske tekster, og netop ved dette studium finder han en forståelse af Gud, som totalt ændrer hans selvforståelse og hans forhold til Gud.

Hans daglige sjælekamp i klosteret indtil nu har været en kamp med en hård og ubarmhjertig

Gud, som han ikke følte, han kunne stille tilfreds. Han følte sig som en ussel synder og ikke som en ren, syndfri kristen. Så denne Gud må nødvendigvis forkaste ham. Men i Det nye Testamente læser Luther sig nu til en ny Gudsforståelse: Ikke den hårde og dømmende Gud, men en barmhjertig, der netop viser sin barmhjertighed og kærlighed overfor syndere som ham.

Navnlig ved læsning af Paulus' Romerbrev kommer Luther til klarhed over dette. Ved at gå "ad fontes" - til kilderne - får han vendt op og ned på sin Gudsforståelse. Særlig fremhæver han stedet i Romerbrevet kap. 1 vers 17: "For i det åbenbares Guds retfærdighed af tro til tro - som der står skrevet: den retfærdige skal leve af tro".

Med denne nye forståelse begynder Luther sin mere og mere intense kritik af den officielle kirkes måde at forkynde på. Fx som den kommer til udtryk i afladshandelen. Her har kirken fastholdt den dømmende og straffende Gud. En Gud der kræver særlige handlinger og ubetinget loyalitet overfor kirken, for at mennesket kan blive frelst. Men Luther ved nu fra Det nye Testamente, at den nådige Gud skænker os frelsen uden gerninger eller straffe. Derfor skal misbrugene bekæmpes.

I dette år - 1517 - skriver han de berømte/berygtede 95 teser, som skal danne udgangspunkt for en debat om det kristne grundlag. Men stik mod hans formodning opfatter kirken ham som en rebel. En oprører. For han rører ikke bare ved afladshandelen og den dermed forbundne gode indtjening. Han er på vej til at splitte kirken ad.

Meget dramatisk oplever vi konflikten i filmen i skikkelse af den berygtede afladshandler Tetzel og hans cirkus for at få folk til at skæppe i kassen. Det sker under dække af, at man kan betale sig til frelse. Man kan oven i købet hjælpe afdøde familiemedlemmer, der nu opholder sig i skærsilden, til hurtigere at komme ud derfra.

I denne skærpede situation skriver Luther i årene 1520/21 nogle af sine vigtigste værker: "Om kirkens babyloniske fangenskab" og "Om et kristenmenneskes frihed".

Konflikten skærpes så meget, at paven d.15. juni 1520 udsteder en bandbulle mod Luther: Han skal afsværge sin lære eller han ekskluderes af kirken som kætter. Luther reagerer meget demonstrativt: 10. dec. samme år midt på pladsen i Wittenberg brænder han denne bulle på et stort bål. Hermed er Luthers brud med kirken definitivt.

Da der både er kirkelige og politiske interesser forbundet med Luthers opgør, besluttes det, at han skal have foretræde ved rigsdagen i Worms i april 1521. Her er både modstandere og tilhængere forsamlet. Modstanderne, bl.a. kejseren, vil have ham til at afsværge sit kætteri. Men Luther står fast. (De berømte ord: "Jeg står her. Jeg kan ikke andet!" hører efter alt at dømme også til Lutherlegenderne).

Luther har godt nok fået et beskyttelsesbrev med, men det kan ikke sikre hans hjemrejse. Derfor foranstalter kurfyrsten, Frederik den Vise, en bortførelse, så Luther bliver smuglet ind på et slot i Wartburg.

Her har Luther tid til det, der skal blive hans måske vigtigste indsats: Han oversætter Det nye Testamente til et ligefremt og læsbart tysk. Hermed er kristendommens "kilde" tilgængelig for alle, der kan læse - ikke kun for præster og andre lærde. På denne måde får det enkelte menneske mulighed for direkte at fordybe sig - at gå "ad fontes" uden pegefingre eller kirkens vejledning. Men netop denne understregning af det enkelte menneskes frihed til at læse og forstå Den hellige Skrift gør, at Luther ikke vil tolerere nogen, der opkaster sig til leder. Heller ikke af det, der efterhånden tegner til at blive et bredt funderet opgør med kirken.

Så da han får nys om, at hans tidligere gode ven - teologen Karlstadt - er i gang med at organisere et egentligt politisk, folkeligt opgør ("billedstormen"), så bekæmper Luther det i hårde vendinger. Selvom de oprindeligt havde samme udgangspunkt. Men Luther gør det netop ud fra forestillingen, at intet menneske skal tvinges af andre til en bestemt forståelse af troen.

Hans ægteskab med Katharina von Bora i 1525 skaber konflikter med tidligere venner og forbundsfæller. De oplever det som en opgivelse af det livslange opgør med autoriteterne, og vennen og kampfællen Philipp Melanchton kalder det en "ulykkelig handling".

I 1529 udgiver Luther både "Den store katekismus" og "Den lille katekismus". Ordet katekismus betegner en kortfattet og enkel undervisning i den kristne tros indhold. Mens Den store katekismus særlig er stilet til sognepræster og prædikanter, introducerer Den lille katekismus på en enkel måde hovedindholdet af den kristne tro "som en husfader letfatteligt skal lære sin husstand". Luthers lille katekismus hører med til den danske folkekirkes bekendelsesgrundlag og findes i uddrag i Salmebogen.

Filmen slutter i året 1530, hvor vi ser Melanchthon komme tilbage fra rigsdagen i Augsburg med en besked til Luther om, at man dér har tilladt reformatorerne at fremlægge deres kristendomsforståelse ("Den augsburgske trosbekendelse").

Efter 1530 bliver Luther travlt optaget af at prøve at organisere de nye ordninger. Ved utallige visitatsrejser sikrer han, at de reformatoriske tanker vinder frem. Navnlig en reformering af gudstjenestefornerne ligger ham på sinde. Og på samme måde som han har oversat Bibelen til letflydende tysk, begynder han at skrive tyske salmer, så menigheden får mulighed for ad den vej at give udtryk for sin tro. Vi har flere af dem i vores salmebog, fx "Vor Gud han er så fast en borg".

Årene frem til Luthers død i 1546 står i stridighedernes tegn: Mellem den katolske kirke og de reformatoriske bevægelser. Mellem de forskellige reformatorer. Og Luthers stridbarhed og mere og mere selvhævdende adfærd skaber mange konflikter for ham også. Her møder vi også nogle af hans meste hadske udfald, bl.a. imod jøderne.

Martin Luther dør 18. februar 1546.

Biografisk tidstavle

1483: 10. november fødes Martin Luther, forældrene er Margrethe og bjergværksarbejder Hans Luther.

1497: Martin Luther sendes i skole i Magdeburg hos 'Brødrene af fælleslivet', en lægmandsorden.

1501: Luther begynder på Universitetet i Erfurt.

1505: Påbegynder jura-studium.

1505: Tordenoplevelsen.

1510: Rejse til Rom.

1511: Professor i Wittenberg.

1513: Tårnoplevelsen – det reformatoriske gennembrud. Erfarelsen af Den nådige Gud.

1515/16: Romerbrevskommentaren.

1517: Luther slår de 95 teser imod afladshandel op på kirkedøren i Wittenberg.

1520: Pavelig bulle imod Luther. Luther affatter sine reformatoriske hovedskrifter: "Om et kristenmenneskes frihed", sermonen "Om de gode gerninger" samt "Om kirkens babyloniske fangenskab".

1521: Luther ekskommuniceres den 3. januar af pave Leo X.

1521: Rigsdagen i Worms.

1522: Reformationen spredes.

1524/25: Bondekrigen.

1525: Mod Erasmus af Rotterdam skriver Luther "Om den bundne vilje".

1525: Gifter sig med den tidligere nonne Katharina von Bora.

1526: Den første søn.

1527: Voldsomme depressioner.

1528: Den første datter Elizabeth dør.

1529: Reformationssamtalerne med Zwingli og Bucer i Marburg. Datteren Magdalene fødes.

1530: Rigsdagen i Augsburg.

1530: Faderen, Hans Luther, dør.

1531: Udgivelse af den første samlede Bibeludgave på tysk.

1542: Datteren Magdalene dør.

1546: Martin Luther dør i fødebyen Eisleben.

(Efter: Jan Lindhardt: "Mellem djævel og Gud. Martin Luther". Gads Forlag, Kbh. 2000, s. 183 f.. Gengivet med tilladelse af Jan Lindhardt.)

De vigtigste personer i filmen

Martin Luther (spillet af Joseph Fiennes) er naturligvis filmens hovedperson. I filmen fremtræder han temmelig helteagtig og renfærdig, nok også mere end han var i virkeligheden. Men vi møder en mand, der turde satse, som kæmpede – også med djævelen. Og vi får en god fornemmelse af den djærve humor, som han er kendt for.

En af de allervigtigste personer omkring Luther er **Johann von Staupitz** (spillet af Bruno Ganz), der var generalvikar i det augustinerkloster i Erfurt, hvor Luther søgte optagelse. Vi får i filmen et udmærket billede af denne karismatiske person, der blev Luthers åndelige fader og støtte. Det var ham, der sendte Luther til Wittenberg for at studere teologi, og han var således med til at skubbe Luther og reformationen i gang. Vi fornemmer i filmen deres inderlige forhold, men vi får også en forståelse af Staupitz' vanskeligheder med at følge sin elev hele vejen.

Karlstadt – egentlig **Andreas Bodenstein von Karlstadt** (spillet af Jochen Horst) - var oprindelig professor på universitetet i Wittenberg og modstander af den iltre Luther; men han bliver senere en glødende tilhænger af Luther og hans lære. Mens Luther sad indespærret på Wartburg satte Karlstadt nogle radikale reformer i gang i Wittenberg, der fik Luther til at tage afstand fra ham.

Georg Spalatin (spillet af Benjamin Sadler) kendte Luther fra deres unge studenterår sammen på jurastudiet. Spalatin blev en afgørende skikkelse i denne turbulente tid. På grund af sin fortrolighed med kurfyrsten sikrede han Luther beskyttelse. I tiden efter 1530, altså efter filmens afslutning, stillede Spalatin sig i den evangeliske bevægelses tjeneste og optrådte bl.a. også som bindeleddet mellem Luther og Erasmus af Rotterdam, en hollandsk teolog, filosof og filolog, der ligesom Luther ville føre kirken tilbage på ret kurs, men fastholdt det katolske grundlag. Den historiske Spalatin stod i øvrigt forbindelse med det danske hof og fik derved indirekte betydning for reformationen herhjemme.

Frederik den Vise (spillet af Peter Ustinov) var kurfyrste i Saxen og dermed Luthers politiske overhoved. Han stod bag sin teologiprofessor fra Wittenberg. Ja, det er ham, der fingerede en kidnapning af Luther af frygt for, hvad kejseren og hans mænd kunne finde på at gøre ved Luther efter opgøret i Worms.

Johann Tetzel (spillet af Alfred Molina) var den berømte/berygtede dominikanermunk, der skaffede penge til opførelsen af Peterskirken i Rom ved at sælge afladsbreve.

Faderen Hans Luther (spillet af Michael Traynor) dukker kun op et par steder i filmen. Men filmen viser meget godt først hans vrede over sønnens besynderlige beslutning om valget af klostervejen, og hans senere bekymring over sønnens videre skæbne.

Philipp Melanchthon (spillet af Lars Rudolph) får forbløffende lidt plads i filmen på trods af hans vigtige rolle i den reformatoriske bevægelse. Melanchthon er på samme tid den skarpsindige teolog og den intellektuelle humanist. Han er pædagog og reformator af universitetet, kirkeorganisateur og den, der sammen med Luther udfærdiger den augsburgske trosbekendelse.

Vi ser ham kun i enkelte scener i forbindelse med rigsdagen i Augsburg i 1530. Det er ham, der i slutningen af filmen vender tilbage med det glædelige budskab til Luther, at man ville høre på reformatorerne i Augsburg. Måske skyldes hans nedtonede betydning i filmen, at man i den grad har villet fokusere på personen Luther og hans indsats.

Lucas Cranach (spillet af Peter James Scollin) optræder kun et enkelt sted, hvor han sidder og maler hos kurfyrsten. Man ser ikke, hvad han maler. Senere ser vi i en scene - ligeledes fra kurfyrstens tømte relikviesal - et glimt af et af Cranachs berømte billeder af korsfæstelsen.

Derved anslås modsætningen mellem den katolske kult omkring helgener og den Kristus-orienterede protestantisme.

Cranach var i øvrigt personlig ven med Luther og en meget vigtig skikkelse som reformationens billedkunstner.

Katharina von Bora (spillet af Claire Cox) var den nonne, som blev Luthers kone, og som han fik seks børn med. Hun fik uden tvivl sat skik på Luthers lettere kaotiske liv. Hun ordnede alt det praktiske og støttede ham på mangfoldige måder. Men hun blev af mange opfattet som stejl og selvrådig, nogle kaldte hende ligefrem "reformationens Xantippe". Men af mange andre blev hun set som et eksempel til efterfølgelse - et forbillede for senere generationer af præstefruer!

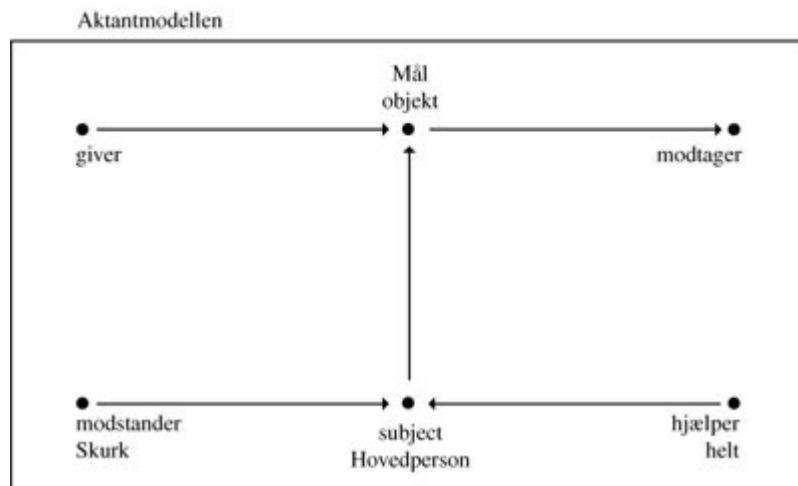
En af Luthers afgørende modstandere var **Hieronymus Aleander** (spillet af Jonathan Firth). Han var en af tidens lærde, bl.a. havde han været lærer for Erasmus. På et tidspunkt var han rektor ved universitetet i Paris. Men mest kendt blev han som diplomat. I filmen møder vi ham som den indædte modstander af Luther. Bl.a. var det ham, der forestod gennemførelsen af brændingen af Luthers skrifter.

Elevopgaver

- Skriv en anmeldelse af filmen "Luther" med fokus på et af flg. punkter: **a)** personen Martin Luther og hans udvikling, **b)** de reformatoriske grundtanker, **c)** Luthers relation til en eller flere af de øvrige personer i filmen, **d)** filmens struktur og komposition herunder det filmtekniske, **e)** et frit valgt fokuspunkt.
- Alternativt eller som videreudvikling af opgave 1b (ovenfor) kan klassen i fællesskab arbejde med at karakterisere filmens personer og relationerne mellem dem.

Brug evt. aktantmodellen – se fx www.dfi.dk/dfi/undervisning/dengode/rigtig.html eller Peter Heller Lützen: "Analyse og relevans – en grundbog i litterær analyse og fortolkning", Dansk lærerforening 2003. (1.udg.).

Aktantmodellen er et metodisk redskab, der egner sig til at tydeliggøre målet for den enkeltes stræben, og til at tydeliggøre karaktererne og deres positioner overfor hinanden. Hvem (subjekt) begærer hvad (objekt)? Hvem/hvad hjælper subjektet til at nå sit mål (objektet) og hvem/hvad står hindrende i vejen for at dette nås? Hvem giver og hvem modtager objektet?

Aktantmodellen kan bl.a. bruges til at afklare de indbyrdes forhold mellem filmens forskellige personer – brug den evt. sammen med ovenstående liste over de vigtigste personer i "Luther".

PÅ LUTHERS TID: TANKER OG BEGIVENHEDER I TIDEN - UDE OG HJEMME

Luthers tid er næsten på ethvert område en brydningstid. Det gælder religiøst, politisk, socialt, indenfor videnskab, kunst, formidling og kommunikation.

Reformation og renæssance falder tidsmæssigt sammen og er forbundne størrelser. 'Reformation' betyder egentlig 'tilbageførsel' eller 'gendannelse', mens 'renæssance' egentlig betyder 'genfødsel'.

Begge betegnelser griber (søger) tilbage – delvist hen over middelalderen - mod noget tidligere, mere oprindeligt, ægte og bevaringsværdigt. Reformationen mod Kristi liv og forkyndelse og de første kristnes, apostlenes, fællesskab. Renæssancen mod antikkens kultur, lærdom og kompetencer.

Reformation og renæssance kan altså opfattes som sider af samme udviklingstendens, hvor samtiden ses i sammenhæng med en fjernere forhistorie. Samtidig er såvel reformation som renæssance utænkelig uden den mellemliggende periode, den gør op med, og som næppe har givet sig selv den lidet flatterende betegnelse 'middelalder' eller 'mellemalder'.

Luthers kritik af den katolske kirke retter sig først og fremmest mod en udartet og fordrejet kristendom og kirke – som han vil 'føre tilbage', reformere, til en ret kurs. Han er ikke i første omgang ude på at ville bryde med den katolske kristendom og kirke, men vil bekæmpe en udartet praksis, bl.a. en paveligt sanktioneret afladshandel, der kristeligt set er ubarmhjertig og bygger på menneskets frygt for en vred, fordømmende Gud. Luthers Gud "er ikke vred", som han prædiker i sognekirken i Wittenberg.

En splittelse af kirken bliver imidlertid konsekvensen af, at dialog mellem parterne aldrig kommer rigtigt i stand - som ikke mindst den akademiske 'disput' om tesaerne og senere mødet i Worms i 1521 viser. Kristenheden er herefter splittet ud i følgende trossamfund: En romersk katolsk kirke, en græsk ortodoks, østlig kirke samt en protestantisk kirke (Luther).

Samtidig må det imidlertid bemærkes, at Luther, som det også berøres i filmen, ikke er kirkens eneste reformator, og at der også i dag eksisterer andre reformerte kirkesamfund end den evangelisk-lutherske kirke, hvortil den danske folkekirke hører.

Reformationen af kirken finder sted på opdagelsesrejsernes tid. En verden udenfor Europa opdages – Amerika, Filippinerne, Ny Guinea, Japan. Kap Det Gode Håb rundes, og Fernando Magellan påbegynder i 1519 verdens første verdensomsejling.

Det middelalderlige verdensbillede falder: Det geocentriske udgangspunkt, den opfattelse at jorden er verdens centrum, forlades til fordel for et heliocentrisk verdensbillede, ifølge hvilket solen er verdens centrum. Mange naturvidenskabelige indsigter og opfindelser, som

fx Leonardo da Vincis horisontale vandhjul, ser dagens lys. Mennesket forstår og behersker med sin fornuft og sin tekniske kompetence i stigende grad den verden, det er en del af.

Politisk og religiøst vakler den gamle europæiske enhedskultur. Kejser Karl V (f. 1500) har som regent over mere end halvdelen af Europa stadigvæk vanskeligt ved at holde sammen på det enorme rige. At det tyske område er delt op i delstater og fyrstedømmer gør ikke sagen lettere.

Den katolske rigsenhed opløses indefra af konflikten mellem bl.a. de tyske delstatsfyrster og centralmagten og presses desuden udefra af muslimerne.

Da det spanske katolske kongepar i 1492 får overrakt nøglerne til den muslimske røde borg og byen Granada i Andalusien i Sydspanien og indfører inkquisition og tvangskatolicering af de tilbageblevne muslimer og jøder, går en kultur baseret på religiøs sameksistens under. Den islamiske kultur er dog ikke knækket – næsten samtidig belejres Wien af muslimske tyrkere. Første gang i 1529. Luthers holdning til såvel jøder som muslimer fremgår af hans stærkt kritiske skrifter, bl.a. et skrift mod jøderne.

Sociale opstande og bondeoprør mod en feudal samfundsstruktur forekommer flere gange rundt om i de tyske delstater - også før Luther slår de 95 teser op på kirkedøren i Wittenberg. Bondeoprørene er altså ikke en konsekvens af den lutherske reformation – som filmen måske giver indtryk af - men finder sted sideløbende med denne og er udtryk for almindelig opløsning af et tidligere fasttømret hierarkisk univers. Men bøndernes oprør næres af Luthers lære, idet Luther samtidig selv tager afstand fra en socialrevolutionær udlægning af de reformatoriske tanker.

Sammenfattende sagt opløses den gamle verden socialt, politisk, religiøst, ideologisk, horisontalt og vertikalt. Og spredningen af tidens tanker sker hurtigt takket være en medierevolution, den nye bogtrykkerkunst.

Nedenfor nævnes i oversigtsform nogle af de centrale begivenheder i samtiden, foruden navne på centrale reformatorer, tænkere, videnskabsmænd og kunstnere. Oversigten giver desuden et udblik til de reformatoriske tankers spredning til Danmark:

Ude

- 1450-1452: Gutenberg-bibelen påbegyndes.
- 1453: De osmanniske tyrkere indtager Konstantinopel. Det byzantinske riges endeligt.
- Renæssancehumanisterne orienterer sig imod de antikke kilder - 'ad fontes' ('til kilderne') - og gør op med skolastikken, der sammentænker filosofi og teologi.
- Pico di Mirandola (1463-94), leder af det platoniske accademii i Firenze, lader i skriftet "Tese om menneskets rang" Gud sige til Adam: "Jeg har sat dig midt i verden, for at du lettere kan se, hvad der er i den. Hverken som himmelsk eller jordisk, dødeligt eller udødeligt væsen har jeg skabt dig, så du kan som din egen billedhugger udmejsle dine egne træk." (Cit. Efter: Hal Koch: "Kirkens historie", Gad 1975, p.98).
- Columbus' ekspedition med 'La Santa' i 1492 fører til genopdagelsen af Amerika. Guldet, Columbus hjemfører fra sin første ekspedition, gives til pave Alexander VI og smykker i dag loftet i valfartskirken St. Maria Maggiore i Rom.
- 1492: Det sidste islamiske emirat i Spanien, Granada, overtages af de kristne. Muslimerne fordrives fra Spanien 1609-14.
- Vasco da Gamas (1469-1524) rejser. Da Gama sejler første gang i 1497 fra Portugal med fire små skibe og når via Sydøstafrika til Indien.
- Nicolò Machiavelli (1469-1527) pointerer i "Fyrsten" (1512), at skal Italien samles, må hensynet til staten gå forud for hensynet til religionen.
- Med Nikolaus Kopernicus (1473-1543) brydes det geocentriske ptolemaiske verdensbillede (der ser jorden som universets centrum) og erstattes af det heliocentriske verdensbillede (der ser solen som universets centrum) i 1512.

- Opførelsen af den nuværende Peterskirken i Rom påbegyndes 1506. Michelangelo udsmykker loftet i det Sixtinske kapel 1508-11 og overtager i øvrigt hele Peterskirkeprojektet 1546. Kirken indvies 1626. Byggeriet finansieres af penge fra afladshandelen.
- 1509-10 maler Rafael "Skolen i Athen" (Rafaels Stanzer) i Vatikanet.
- Bonde-oprøret i Tyskland 1524-1525.
- 1529: Den osmanniske belejring af Wien.
- Henrik VIII bryder med paven 1543. Reformation i England.
- Tridentinerkonciliet, hvor den katolske kirke præciserer sin lære, afholdes over en række møder i perioden: 1545-47, 1551-52 og 1562-63.
- Giordano Bruno (1548-1600) udvikler tanken om et uendeligt univers uden midtpunkt. Hans panteistiske ideer fører til inkquisition og kætterdom. Bruno brændes på bålet på Roms gamle henrettelsesplads, Campo dei Fiori.

Navne i tiden

- Erasmus af Rotterdam (o.1466-1536) - katolsk bibelhumanist
- Philipp Melancthon (1497-1560) – evangelisk humanist og Luthers nære medarbejder, bl.a. den Ausburgske bekendelse, "Confessio Augustana", der er en formulering af den luthersk evangeliske kirkes grundlag og 'lære'
- Ignatius af Loyola (1491/5-1556) – stifter af den katolske Jesuiterorden, der deltager særdeles aktivt i modreformationen
- Johannes Calvin (1509-1564) - reformator i Geneve
- Thomas Müntzer (1488-1525) - social-revolutionær reformator
- Ulrich Zwingli (1484-1531) – schweizisk reformator
- Martin Bucer (1491-1551) - fører sammen med Zwingli religionssamtaler med Luther

Malere

Den florentinske skole: Massaccio (centralperspektivet); Filippo Lippi, Ghirlandaio og Botticelli. Leonardo da Vinci; Rafael; Tizian; Hieronymus Bosch; Albrecht Dürer; Mathias Grünewald (Isenheimeralteret ca.1524). I reformatorisk tjeneste arbejder især Lucas Cranach d. Ældre og sønnen Cranach d. Yngre (Luther-portrætter).

Og hjemme i Danmark

- Den bibelhumanistiske reformkatholicisme er i Danmark repræsenteret af Povl Helgesen (ca. 1485-ca. 1535), der i 1519 udnævnes til lektor i bibelsk eksegese og forstander for karmelitterkollegiet i København.
- Hans Tausen (f.1494) – dansk reformator, studier i bl.a. Wittenberg, herefter præst i Viborg og senere i Nikolaj Kirke, København 1529. Lærer ved Domkapitlet i Roskilde.
- 1528: Den første danske Salmebog med oversatte Luther-salmer udgives af Claus Mortensen (Malmø).
- 1530: De Københavnske Artikler: "Confessio Hafniensis", der består af 43 artikler, er affattet af en række lutherske prædikanter som et kampskrift inden reformationens indførelse i Danmark.
- 1536: Reformationsåret i Danmark. 12. august lader Christian III de katolske biskopper og deres jordegods beslaglægge. Romerkirkens økonomiske og politiske magt er brudt.
- Peder Palladius (d. 1560) - biskop over Sjælland, oversætter bl.a. Luthers Lille Katekismus til dansk. Visitatsbogen.
- 1550: Christian III's danske Bibel udkommer. Oversætteren er Christian Pedersen. Illustrationerne er lånt fra en lübsk bibel fra 1534, bortset fra Jacob Bincks nye portræt af kongen. Påbud om at denne bibel skal anskaffes til alle danske kirker. Prisen var 5 daler – angiveligt det samme som 30 tønder rug eller en okse!
- 1569: Hans Thomissøns salmebog udgives.

Elevopgave

Formålet med opgaven er, at eleverne i fællesskab arbejder med tidens ideer og fremtrædende personligheder og opnår en mere nuanceret forståelse af reformation og renæssance, end ovenstående oversigt og filmen kan give. Der fokuseres desuden på en samarbejdning af tekst (skriftlig kultur) og billede.

Arbejdsform: Individuelt arbejde og/eller pararbejde. Der arbejdes med en skriftlig dimension med integrering af IT.

Produkt: Fremstilling af temaavis om emnet 'Reformation og renæssance'. Avisen kan fx enten være en vægavis på klassen eller være net-baseret.

Oversigten over vigtige personer og tanker i tiden kopieres og hænges op i klassen. Eleverne vælger individuelt eller parvist et punkt ud, som de vil beskæftige sig mere detaljeret med. Det kan være en af de centrale skikkelser, som nævnes, fx maleren Cranach d. Ældre eller Cranach den Yngre, Columbus eller danske Hans Tausen, alternativt et aspekt af en af de begivenheder, der nævnes, fx Christian III's danske bibel eller Kopernicus' opdagelse etc.

Ikke mindst kan det naturligvis også være et element i "Luther"-filmen, der har fanget elevens interesse, fx mysteriespil, munkebevægelsen, afladsvirksomhed, pave Leo X, Katharina von Bora og tidens kvindeopfattelse, bondeoprør – eller en redegørelse for og kommentar til det europæiske eller globale landkort, som det ser ud på Luthers tid, religiøst (fordelingen mellem katolske og protestantiske delstater i det mellemeuropæiske område), geografisk, politisk, et Cranach-billede eller Luther-portrætter.

Opgaven er herefter at afgrænse det valgte delemne og søge oplysninger om det på nettet og i bøger. Herefter skal der skrives en mindre artikel om emnet, som gerne må være illustreret, fx med billeder hentet på nettet. Omfangsmæssigt foreslås 1-2 sider pr. indlæg. Målgruppen for artiklerne er fællesskabet - resten af klassen.

Sidst samles indlæggene i den fælles avis, der redigeres, distribueres (på tryk eller som en hjemmeside) samt læses og kommenteres af alle.

SYMBOLER I FILMEN: KORSET

Symboler er en billedlig måde at udtrykke en sag eller et udsagn på. Undertiden er der en sammenhæng mellem symbolet og den virkelighed, symbolet betegner – men det vil ikke altid være tilfældet, som nedenstående eksempler illustrerer. Symbolet kan også være et vilkårligt valgt mærke: Fx betyder et rundt rødt vejskilt med en hvid tværbjælke 'Al indkørsel forbudt', og piktogrammer kendes bl.a. fra offentlige transportmidler, fx til at angive ryger-/ikke-ryger-afdeling.

Formålet med opgaverne er at fokusere på symboler, og især korset, med afsæt i filmen.

Symboler

- Find sammen eksempler på symboler fra hverdagen.
- Overvej, hvorfor vi benytter os af symboler og i hvilke situationer?
- Kan man uden videre forstå et hvilket som helst symbol, eller...? Overvej, hvad der skal til for at forstå et symbol.
Hvordan kan man vide, om et 'kryds' betegner et kors og ikke et vejkryds set oppefra? Eller et matematisk koordinatsystem? Eller måske noget helt andet? Tal sammen om kontekstens betydning.
- Verdens religioner har hvert deres symbolske mærke. Hvor mange symboler kender klassen i fællesskab – og hvor mange er repræsenteret i klassen? Tegn symbolerne på tavlen og notér, hvad de henviser til. Hvis eleverne ikke kender dem, må de søges på nettet. Verdensreligionernes symboler er flg.:

Kristendom: Et kors

Jødedom: En Davidsstjerne

Islam: Nymånen

Buddhisme: Lovens hjul med otte eger (den otteleddede middelvej)

Hinduisme: A-U-M-symbolet

Korset som symbol

Fokus på kristendommens symbol: Hvorfor er korset blevet kristendommens symbol? Hvad betyder det? (Underviseren sørger for passende understregning af, at korset også er livets, opstandelsens mærke).

I "Luther"-filmen er korset et markant anvendt symbol: Vi ser bl.a. korset på klostervæggen; korset på Luthers messehagel; hostien (alterbrødet) og kalken; det indvævede kors i alterbordsdugen; kors-formen i Luthers prostationer i kirken og munkecellen og foran kardinal Cajetan; krucifikset augustinerabbed Johannes von Staupitz giver broder Martin, og som han selv giver den hængte dreng, Thomas, med i graven; studentens halskrucifiks, som Andreas Karlstadt, river af, Cranachs korsfæstelsesbillede, der hænger i Frederik den Vises tømte relikviesal osv.

- Overvej i fællesskab: Hvorfor anvender filmen "Luther" korset så massivt som symbol?
- Ydre/indre: Er det vigtigt, at korset er der som et 'ydre' tegn? Må Martin Luther selv undvære krucifikset, da han har givet den hængte dreng, Thomas, det med i graven? Hvad betyder det 'ydre tegn', krucifikset, i forhold til den indre virkelighed, i 'hjertet'.
- Hvad betyder ordene, augustinerabbed Johannes von Staupitz giver til Luther sammen med krucifikset: "Jeg er din. Frels mig"?
Elementarisering: fokuser på hvert af de fem ord, enkeltvis. Hvad og hvor meget ligger der i det enkelte ord: "jeg" "er" "din" "frels" "mig" - og hvad sker der, når man betonet fremhæver det enkelte ord i sammenhængen, skiftevis:

JEG er din. Frels mig
Jeg **ER** din. Frels mig
Jeg er **DIN**. Frels mig
Jeg er din. **FRELS** mig
Jeg er din. Frels **MIG**

- Vend herefter tilbage til hele udsagnet "Jeg er din. Frels mig" og se det i sammenhæng - hvad betyder det nu?
- Kender eleverne selv til lignende anvendelse af kors/amuletter, der anvendes til en beskyttelse, og som udtryk for nærvær. Fælles overvejelse: Hvad er virkningen af sådanne symbolske tegn?
- Er symboler 'magiske'? Diskutér herunder definition af magi.
- Fra film til lære: Overvej korsets betydning i Martin Luthers protestantiske lære: Fra Kristus alene kommer frelsen (ikke fra helgener, afladsbreve eller paven).
- Overvej, hvorledes det filmiske udtryk får korsets betydning pointeret frem.
- I Martin Luthers eget våbenmærke har korset naturligvis en helt central placering. Find Luthers symbol, Luther-rosen, på internettet, med ordene "vivit", "han lever", i cirkelkredsen, fx på www.martinluther.de. Lad eleverne aftegne Luther-rosen og finde frem til farvernes symbolske værdi.

- Formulér på baggrund af symbolet kort centrale punkter i Luthers lære.

Yderligere inspiration til arbejde med bl.a. Luther-rosen kan findes på www.roskilde.stift.dk/luther

- Tag evt. på ekskursion til jeres lokale kirke: Gå på opdagelse i kirken og find så mange kors som muligt. Hvor er de placeret, og hvad er deres betydning akkurat på de givne pladser? Læg ved samme lejlighed mærke til, om kirke-rummet er rent protestantisk indrettet eller har inventar og/eller billeder fra katolsk tid. Få gerne den lokale sognepræst til at deltage i et sådant besøg i kirken og bed præsten om at fortælle mere om reformationen i Danmark.
- Lad eleverne give et bud på, hvorledes de selv vil formulere et religiøst symbol (evt. korset). Sammenligner man kors fra vikingetiden, romansk tid og gotisk tid, kan de se meget forskellige ud - hvordan kunne korset se ud i en nutidig sammenhæng?

Andre symboler i filmen "Luther"

Dyr:

Bemærk også filmens symbolske anvendelse af farvesætning og naturelementer, fx tordenvejr og uvejr, tåge-scener versus scener med klart vejr, samt den symbolske anvendelse af dyr:

- Fuglen i bur i klostret i Erfuhrt – et billede på klostret selv ("kloster", af latin "cloistrum", betyder "indelukke")
- Fiskene der er betalingsmiddel for Hannas brænde og giver hende og datteren Grethe mad, nadver. Fisken er fra oldkirkens tid et Kristus-symbol. Bogstaverne i det græske ord for "fisk", "ikthys", er for bogstaverne i bekendelsen til Kristus:

I står for "**Jesus**"

K står for "**kristus**"

Th står for "**Guds**" (jf. det græske ord "theos", som betyder "Gud")

Y står for ordet "**Søn**"

S står for ordet "**Frelser**"

Fisken, "**ikthys**", som symbol betyder således, at Jesus er Kristus er Guds Søn, Frelseren.

- Biernes flid i klosterhaven – jf. Luthers ihærdighed
- Vildsvinet, som jages – som Luther. Vildsvinet betegnes som en 'slange, der er brudt ind i Herrens vingård'
- pave Leo X's jagthunde og kejser Karls V's sorte rovhunde og jagthunde: Jægeren versus det jagede
- De stolte hesteryttere versus trækdyrene for Luthers ydmyge kærre
- Fårene, der løber forvirret rundt mellem hinanden og er uden hyrde (jf. "pastor" = "hyrde") versus det senere billede af får, der vogtes af en hyrde
- Papegøjerne, pavens efterplaprende papegøjer, hvoraf nogle er i bure, i Vatikanet

Mad:

Bemærk, at Martin Luther i samtale med Spalatin og med et træ som baggrund spiser et grønt æble.

- Drøft: Hvad betyder dette? Er det frugten af livets træ ? (Jf. at korset symbolsk forstås som livets træ i kristendommen). Eller er det frugten af kundskabens træ (jf. de fristelser Luther udsættes for, bl.a. fristelsen til at lade sig hylde af det jævne folk som en 'stjerne', en Kristus-figur, eller fristelsen til at give efter for Djævelens fristelser og bukke under for både lidenskabelighed (i munkecellen) og for at kalde sine skrifter og synspunkter tilbage med et "revoco": "Jeg tilbagekalder"? Læs evt. som baggrundstekst Skabelsesberetningen, I Mosebog kap. 2 f.

Maden, der står på bordet i Luthers rum: brød og fisk - igen Kristus-symbolik, jf. Johannes kap. 6 - versus grød er en reference til den kristne nadver. Og naturligvis er der nadverens elementer, brød og vin, i kirken.

- Drøft: Hvad er virkningen af denne symbolske anvendelse af naturen og dens elementer?

ORD OG BILLEDE

Kommunikation: Ordet og sproget

Reformationen er også en reformation i ordets tjeneste - i den forstand, at Luthers tanke om "det almindelige præstedømme" får konsekvenser for bl.a. Bibel-udgaven.

Når enhver døbt er præst og som menneske er stillet direkte overfor Gud, er det med sin samvittighed ikke 'frit', men under Guds - eller Djævelens - dominans. Luther erfarer selv dette sidste i mørket i munkecellen, ligesom drengen Thomas, der besat af Djævelen, begår selvmord.

Derfor er det afgørende vigtigt, at det enkelte menneske også får direkte adgang til den hellige skrift, siger Luther, og ikke kun får skriftens indhold præsenteret i 'tolket' udgave. Gud er i sit ord, Bibelen, og ikke i en eksklusiv pavelig udlægning af skriften, jf. det reformatoriske princip om "Skriften alene", "Sola Scriptura".

Dette er grunden til Luthers enorme arbejde med at oversætte Bibelen fra den græske grundtekst til et mundret og jævnt tysk sprog, der er forståeligt og tilgængeligt for enhver menigmand, der kan læse.

Mens den katolske Bibeltekst, Vulgata, er latinsk, ligesom også den katolske messe fejres på et latin, som kun en del af gejstligheden forstår, så indføres med reformationen gudstjeneste på modersmålet, inklusiv prædiken og salmesang.

Luthers mange salmer, som hurtigt oversættes til bl.a. dansk (se tidstavlen på siden "Filmens Luther og virkelighedens Luther" - www.dfi.dk/dfi/undervisning/luther/filmvirkelighed.htm), er med til at sprede de reformatoriske grundideer blandt folket i en tid, hvor Bibel og bøger i det hele taget langt fra er hver mands eje. Christian III's Danske Bibel udkommer som nævnt ovenfor i 1550 - og adskillige eksemplarer af denne bibel er bevaret og befinder sig i danske kirker.

Luthers teologiske og sproglige indsats udmønter sig desuden i en lang række af reformatoriske grundskrifter og teologiske kommentarer, der udsendes løbende. Mange af Luthers salmer er oversat til dansk og optaget i den danske salmebog.

Luthers tid oplever den første tekniske medie-'revolution', Gutenbergs opfindelse af trykkekunsten. Da det trykte medie opstår, erstattes en håndskreven skriftformidling af en masseproduceret tekst, det trykte medie. En mundtlig kultur får sin skriftlige pendant. Skriftlighed er ikke længere forbeholdt kirkens folk.

Trykkekunstens gennembrud befordrer i høj grad en hurtig spredning af bl.a. de reformatoriske tanker. Katolske og protestantiske propagandaskrifter, smædeskrifter, flyveskrifter og karikaturtegninger, som fx Hans Brosamers antilutherske "Martin Luther Siebenkopff" (se litteraturliste) svirrer rundt.

Undervisningsidé:

Lav en temadag og/eller ekskursion over temaet: Formidlingens historie. Formålet vil være at give eleverne en forståelse for den kommunikative udvikling fra Luthers tid til i dag.

Skitse til et forløb med følgende stationer/Besøg:

- **Et møde med den mundtlige fortælle-kultur.** Inviter fx en god fortæller, der fortæller bibelhistorie, eller en anden god historie.

Lad evt. eleverne selv afprøve den mundtlige fortælleform og genfortælle fx lignelsen om den fortabte søn (Lukas kap.15) eller lignelsen om den barmhjertige samaritaner (Lukas kap. 10, v.25-42).

Efterfølgende fælles overvejelser over hvad den mundtlige fortælling kan og ikke kan, dens styrker og svage sider.

- **Besøg på en eller flere af flg. institutioner:**

Historisk stiftsbibliotek/Landsarkiv - hvor et sådant er i nærheden. Hvilke teksttyper findes der her? Skaf mulighed for at eleverne kan se nogle af de gamle, håndskrevne værker.

(Stiftsbiblioteker i funktion findes på i Roskilde og i Aalborg. Ribe Stiftsbibliotek er lagt sammen med katedralskolens bibliotek. Aarhus: Indgået i Statsbiblioteket. Viborg: Kan besøges efter aftale med stiftet)

- Se alterbibelen i den lokale kirke - eller besøg en kirke, der ejer et eksemplar af Chr. III's bibel (se nedenfor).
  - De kirkelige ministerialbøger og præsten som sognets 'lærde mand' i ældre tid: Jf. fx Stiftsbibliotekar i Roskilde Stift, Hans Michaelsen: "Peder Sørensen - en præst og hans bøger", Roskilde Stiftsblad 1995, (263 ss., ill., ISBN 8790141916).
  - Præstegårdsbiblioteket, om muligt - har præsten 'arvet' et bibliotek fra forgængere/kolleger?
  - Det lokale folkebibliotek - hvor gammel er bibliotekets ældste bog?
  - Skolens bibliotek - hvorfor er et skolebibliotek vigtigt at have? Oplæg om decimal- katalogisering eller om hvilke muligheder skolebiblioteket (og folkebiblioteket) har
  - Hjemmebiblioteket - hvor mange bøger har klassens elever/hjem til sammen? Er det vigtigt at have et hjemmebibliotek? Hvorfor/hvorfor ikke?
- **Den næste kommunikative revolution:** IT-teknologi - pc'er, internet m.v. - med fælles overvejelser over hvilke muligheder og begrænsninger der ligger her. (Evt. med afsæt i en sammentælling af, hvor mange pc'er og mobil-telefoner eleverne tilsammen har/har adgang til i dagligdagen).

Bibliotek og formidling i vor tid: Foretag et "elektronisk besøg" i fx Luther-halle på Wittenbergs hjemmeside (www.martinluther.de), besøg det kongelige bibliotek på nettet (www.detkongeligebibliotek.dk) eller tilsvarende.

- **Christian III's danske Bibel:** Der findes ingen registrant over bevarede eksemplarer af Christian III's danske bibel, men den er ikke ualmindelig. De bevarede eksemplarer er især i kirkers og museers eje. Således findes i alt tre eksemplarer på Bornholm, og et eksemplar indgår i Sjællands Stiftsbibliotek, Roskilde Bibliotek, hvor det kan ses efter forudgående henvendelse til stiftsbibliotekar Hans Michelsen. Chr. III's Bibel er desværre ikke tilgængelig i en netudgave, men den er udgivet i en faksimileudgave i 1928.

Billede

Grundtankerne i den lutherske reformation følges på billedsiden op af flyveskrifter og karikaturtegninger, men også af billederne af Cranach den Ældre (angiveligt født 1472 eller 1475). Cranach ansættes som hofmaler af kurfyrst Frederik den Vise af Sachsen. Begge hans sønner, Hans Cranach (ca. 1513-37) og Lucas Cranach den Yngre (1515-1586), arbejder som malere på familiens værksted.

Luther og Cranach var nære venner. Med sine billeder støttede og udbredte Cranach kendskabet til Luthers reformatoriske tanker. Luthers holdning til billeder markerer et midterstandpunkt mellem den katolske billedbrug og billedpædagogik på den ene side og på den anden side billedstormerne, der, som vi ser i "Luther"-filmen, ville fjerne billederne fra kultrummet.

"Billeder, sagde han, er hverken gode eller onde i sig selv. Det er den brug, vi gør af dem, der afgør om de kan accepteres eller ikke. Hvordan betragteren forstår billedet, og den måde vedkommende bruger det på, afgør dets berettigelse." (Hanne Kolind Poulsen: Cranach, s. 26)

Altså står for Luther billedet i ordets tjeneste. Det er ikke noget i sig selv, men skal henvise til ordets forkyndelse. For kilder til flere oplysninger om Cranach: se litteratur- og materialelisten (www.dfi.dk/dfi/undervisning/luther/litteratur.htm) og bl.a. Lutherhalles hjemmeside (www.martinluther.de).

Opgaverne, som foreslås nedenfor, har til formål at styrke elevernes billedforståelse og billedlæserkompetence samt give dem et indblik i reformationens billedside.

Det forslås at beskæftige sig med et eller flere udvalgte billeder. Bl.a. vil følgende være velegnede:

- **Cranach: „Lov og evangelium“, 1529, Schlossmuseum Gotha:**

En gennemgang af billedet findes sammen med en gengivelse af samme i Hanne Kolind Poulsen: Cranach, s. 51.

Opgave-forslag:

- Betragt i fællesskab billedet. Lad eleverne beskrive billedet og efterfølgende prøve at identificere de enkelte elementer i det. (Billedet giver rig lejlighed til at repetere bibelhistorie)
- Forsøg at flette de enkelte elementer sammen til en samlet historie.
- Overvejelse: Hvorledes virker billedet, hvad kan dets formål være?
- Motivet 'Livets træ' anvendes hyppigt i kunsten. Det gælder i forhold til den bibelske skabelseshistorie (I Mosebog kap.2 f.); men bemærk også, at korset er livets træ i kristendommen.

Et nyere billede af korset som livets træ findes i PDF-format på www.roskildeundervisning.dk/luther.pdf. Sammenlign de to billeder og find ligheder og forskelle mellem Cranachs gamle billede og det moderne. Diskutér betydningen af disse.

- Lad eleverne selv formulere og fremstille et livstræ – hvilke værdier er bevaringsværdige/gode og hvad må afvises som kassabelt/ondt ?
- **Cranach den Yngre:** „Unterschied zwischen der wahren Religion Christi und falschen abgöttischen Lehr des Antichrists ind den fornemsten Stücken“ („Forskellen mellem den sande Kristi religion og Antikrists falske afgudsdyrkende lære“), 1546. Træsnit,

Kupferstichkabinett. Staatliche Museen zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz. (Gengivet i: Hanne Kolind Poulsen, s.22 f.)

Opgave-forslag:

- Betragt og beskriv billedet i plenum.
- Hvad fremhæver træsnittet særligt ved hhv den protestantiske gudstjeneste og den katolske messe?
- Hvor er træsnittets sympati ? Hvorledes kommer det til udtryk?
- Sammenlign billedets venstre side med den gamle danske alterbordsforside fra Torslunde kirke, der nu befinder sig på Nationalmuseets afdeling for Middelalder. Find ligheder og forskelle mellem Torslunde-billedet og Cranach den Yngres træsnit. (Billedet er bl.a. gengivet i ovennævnte materiale om Luther for konfirmander).
- Hvilke træk karakteriserer efter elevernes mening en dansk gudstjeneste? Evt. andre trossamfunds gudstjenester? Find ligheder og forskelle mellem de forskellige former for gudsdyrkelse.

• **Portræt af reformatoren Luther**

Opgave-forslag:

- Lad eleverne finde forskellige portrætter af Luther (i bøger, på nettet osv.) Disse kan være såvel af protestantiske malere, herunder Cranach, som katolske, se fx henvisning til Hans Brosamers karikatur "Martin Luther Siebenkopff" i materialelisten nedenfor.
  - Kopier af billederne hænges op på opslagstavlen i klasserummet.
  - Drøft: Hvordan er Luther skildret, og i hvilke sammenhænge – alene eller sammen med andre, som forkynder af ordet, "pastor", som lærer, "doctor", eller i anden sammenhæng, fx stående ved korsets fod (Luther er afbildet således og sammen med Cranach på et af dennes sidste billeder)? Er der nogen udvikling mellem billederne? Hvad er det enkelte billedes synsvinkel? Hvilke pointer kan der være i de enkelte billeders synsvinkel?
  - Sammenlign de fundne billeder med filmens fremstilling af Luther. Hvilke aspekter ved personen Luther understreger filmen tydeligst? Er der noget, den fremhæver særligt? - Overdimensionerer? - Undlader at vise? Hvad kan begrundelsen være? Drøft fordele og ulemper ved filmens belysning af Luther-skikkelsen.
- **Cd-rom med reformations-kunst** beregnet for konfirmander og skoleelever, som nylig er udsendt herhjemme. Cd-rommen giver eleverne lejlighed til at bevæge sig rundt i og arbejde med to billeder af Cranach, nemlig: "De ti bud" (1516) og "Herrens vingård" (1569). Se flere oplysninger i litteratur- og materialelisten (www.dfi.dk/dfi/undervisning/luther/litteratur.htm)

LITTERATUR- OG MATERIALELISTE

En selektiv bibliografi, til supplerende læsning

- "Bibelen", Det danske Bibelselskab, 1993 og senere.
- "Den danske Folkekirkes bekendelsesskrifter" ved Leif Grane, Det danske Bibelselskab 1976 og senere
- "Den Danske Salmebog", Det kgl. Vajsenhus' Forlag, 2003
- Kjærgaard, Jørgen: "Salmehåndbog bd. I: Salmehistorie" og bd. II: "Salmekommentar - til salmerne i Den Danske Salmebog 2002". Det kgl. Vajsenhus' Forlag 2003.
- Knudsen, Jakob: "Angst - mod. Martin Luther" (1.udg.1912), Hovedland, 1996
- Lausten, Martin Schwarz: "Den hellige stad Wittenberg - Danmark og Lutherbyen Wittenberg i reformationstiden". Forlaget Anis.
- Lausten, Martin Schwarz: "Martin Luther - munk - oprører - reformator". Udkommer primo februar, 2005, Forlaget Alfa, Religionspædagogisk Center.
- Lausten, Martin Schwarz: "Reformationen i Danmark". Akademisk Forlag. 2. udgave, 1.oplag 2002.
- Lausten, Martin Schwarz: "Danmarks Kirkehistorie". 2. udgave, Gyldendal 2000.
- Lindhardt, Jan: "Martin Luther. Erkendelse og formidling i renæssancen". Borgen 1983.
- Lindhardt, Jan: "Martin Luther. Renæssance og reformation". NNF 1982.
- Lindhardt, Jan: "Mellem djævel og Gud. Martin Luther". Gads Forlag 1998.
- Lindhardt, Jan: "Tale og skrift. To kulturer". Munksgaard, 1989.
- Poulsen, Hanne Kolind: "Cranach". Statens Museum for Kunst, 2002
- Sigurdsson, Lakshmi: "Mulmet i hjerte - tro, trøst og billeddannelse hos Luther". Anis, 2000
- Sigurdsson, Lakshmi: "Martin Luther - tro, trøst og billeddannelse". To artikler i Religionslæreren nr. 3/04 og nr. 4/04.
- Toftager, Hanne: "Om panelet fra Torslunde Kirke" i Roskilde Stiftsbog 2003, ss. 59-64.

Links og elektroniske materialer

- "Reformationsdagen. Luther for konfirmander". Et undervisningsmateriale til arrangement for konfirmander i Roskilde Stift 2001, udarbejdet af Finn Dyrhagen og Hanne Toftager. Revideret og øget udgave 2003 v/Hanne Toftager.

Materialet rummer bl.a. en gennemgang af og opgaver til alterbordsforsiden fra Torslunde Kirke samt en gennemgang med opgaver til den tidligste protestantiske kirke i Danmark, Raklev Kirke ved Kalundborg. Desuden opgaver til udvalgte salmer af Luther samt udførlig litteraturliste.

Materialet, der er illustreret, kan ses i PDF-format på www.roskildeundervisning.dk/luther.pdf.

Så længe restoplæg haves, kan materialet købes ved henvendelse til Roskilde Stiftsøvrighed, tlf. 46 38 19 20.

- "Cd og tro. En interaktiv CD-rom om kunst og tro", ved billedkunstner Bodil Sohn. Her arbejder brugeren med to Cranach-malerier fra Wittenberg. Reformationens billedværksted. Materialet er målrettet konfirmander og skoleelever. Udgivet af Danmarks Kirkelige Mediecenter i et samarbejde med Teologisk Pædagogisk Center, Løgumkloster, 2004. (ISBN 87-89525-II-1), dkmedie@dkmedie.dk.
- www.martinluther.de: Lutherhalle i Wittenbergs hjemmeside. (Både engelsk og tysk version)
- www.kalkmalerier.dk: Den danske kalkmaleribase. Let at orientere sig i.
- <http://rubens.anu.edu.au/htdocs/surveys/prints/0012/1206.JPG>: Polemisk billede af Luther af Hans Brosamer: Martin Luther Siebenkopff
- www.religion.dk: Kristeligt Dagblads portal til den religiøse verden
- www.lutherfilmen.dk: Filmens danske hjemmeside

KOLOFON

"Luther" - et undervisningsmateriale

Af Jes Nysten og Hanne Toftager

Stillfotos: United International Pictures

Redaktion: Flemming Kaspersen

Webdesign og -tilrettelæggelse: Margit Perlt Nielsen

Det Danske Filminstitut, Gothersgade 55, 1123 København K

Copyright © 2004, Det Danske Filminstitut

Kommentarer til dette materiale kan rettes til undervisning@dfi.dk

---